

La divisió territorial de Catalunya de 1936: l'organització del territori

Pilar Riera

Pilar Riera i Figueras (Barcelona, 1944) és llicenciada en Geografia, Història i Art per la UB i doctora en Geografia per la UAB, on ha estat directora del Departament de Geografia en dues etapes. Ha format part de les juntes de la SCOT, l'*Asociación de Geógrafos Españoles* i l'Associació Catalana de Ciència Regional. Entre les seves darreres feines professionals, es pot destacar la seva participació en l'equip de coordinació del Pla Director Urbanístic de les valls d'en Bas i del Ges i el Bisaura, o el treball de recerca dut a terme per diferents universitats sobre *Les xarxes de ciutats de l'administració local a Catalunya* (2004/2006). Ha estat membre del comitè de redacció de la revista *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, entre 1989 i 2004. Ha escrit gairebé una quinzena de llibres, alguns dels més recents *Los planes directores urbanísticos de protección del litoral en España* (juntament amb Carlos Haas) o *Les fires comercials de l'eix mediterrani: balanç actual i perspectives* (juntament amb Antoni Durà). També ha publicat un gran nombre d'articles en revistes de geografia, com el *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles* o *Xeogràfica, Revista de Xeografía* o *Territorio e Medio Ambiente*.

1. Introducció

El 14 de setembre de 1931 –sis mesos després de la constitució de la Generalitat de Catalunya, en el marc de la segona República Espanyola–, el govern català nomenà una Ponència d'estudi de l'estructura comarcal de Catalunya. Els treballs d'aquesta Ponència es concretaren en una proposta de divisió territorial de Catalunya. La importància d'aquesta Ponència i la seva proposta rauen en més d'un aspecte.

En primer lloc, es tractava de fer una divisió administrativa del territori basada en les estructures comarcals; això significava un trencament conceptual amb la divisió provincial vigent des de 1833.

En segon lloc, els treballs que dugué a terme la Ponència estaven emmarcats en un dels corrents científics predominants en la geografia europea d'aquell moment: l'escola possibilista francesa, iniciada pel geògraf francès Paul Vidal de la Blache (1845-1918), que tingué una gran divulgació a Catalunya. El moviment regionalista francès, amb el qual els geògrafs francesos hi estaven molt relacionats, també tingué una certa influència en algun dels ponents i probablement influí en alguns aspectes del treball i les propostes de la Ponència.

En tercer lloc, cal destacar que la seva vigència fou intensa, tot i la particularitat de donar-se en un període de confrontació bèl·lica i tenint en compte la curta durada de la seva implantació. Diversos departaments i instàncies administratives del govern de la Generalitat i, més endavant, del govern de Madrid l'adoptaren.

Durant els anys de la dictadura franquista, la divisió territorial –com ja ha estat explicat reiteradament– fou un instrument de resistència política i un dels símbols de reivindicació catalanista; això en divulgà el seu coneixement i la seva utilització en un gran nombre de treballs. Ara bé, no és fins a la publicació del llibre d'Enric Lluch i Oriol Nel·lo *La gènesi de la divisió territorial*¹ que es divulguen els treballs que va dur a terme la Ponència, el procediment i la dinàmica que seguiren els ponents, els resultats de les seves anàlisis i els debats que tingueren sobre les diferents propostes.

En aquest treball, a més de fer una exposició de les tasques dutes a terme per la Ponència i els resultats als quals arribà, parlarem del context científic en què s'inserixen i de la simultaneïtat amb d'altres corrents científics; esbossarem algunes qüestions sobre el moviment regionalista francès i, per acabar, farem alguna consideració sobre la difusió científica dels treballs de la Ponència i plantejarem algunes de les qüestions que encara queden obertes.

2. El context immediat: l'autogovern de Catalunya i el debat comarcalista

La Ponència de la divisió territorial s'insereix clarament en la nova situació política de Catalunya, com a resultat de la proclamació de la Segona República. Les reivindicacions *comarcalistes* i el rebuig a la divisió provincial espanyola –llargament expressats en els últims decennis– poden tenir ara una resolució en una nova divisió territorial administrativa del territori català que reculli els plantejaments *comarcalistes* i faci *tabula rasa* de la divisió provincial.

El debat *comarcalista* havia sorgit a finals del segle XIX. És a partir de l'Assemblea de la Unió Catalanista celebrada a Manresa l'any 1892 que aquest debat prengué un caràcter de reivindicació política; així, en el document que s'aprovà en aquesta Assemblea –conegut com “les Bases de Manresa”– es reivindicava una estructura administrativa basada en els municipis i les comarques. A partir d'aquest moment sorgiren un gran nombre de propostes de *comarcalització*, basades en una gran diversitat de criteris.² En el moment en què es creà la Ponència, en el debat *comarcalista* hi havia tres idees molt generalitzades, que eren contemplades per un nombre important de propostes de *comarcalització*.

En primer lloc, el concepte de comarca havia evolucionat. De les comarques històriques, tradicionals, de les comarques naturals basades en trets fisiogràfics, i de les comarques homogènies a partir de característiques socioeconòmiques, s'havia arribat a les comarques definides bàsicament per les relacions econòmiques.

En segon lloc, la realitat comarcal es considerava ja una realitat dinàmica i canviant; malgrat la pervivència històrica d'unes estructures comarcals, aquestes no eren alienes als canvis que experimentava la societat. Aquest dinamisme de les estructures comarcals dificultava la seva definició i la seva concreció.

Finalment, es començava a plantejar la possibilitat que la futura divisió territorial de Catalunya contemplés dues escales territorials: les comarques i unes súper demarcacions que haurien de resultar de l'agregació de varies comarques. Aquestes tres idees ja eren presents en la majoria de les conferències celebrades al debat “El problema comarcal a Catalunya”, organitzat per la Casa del Vallès l'any 1931 i que pot considerar-se l'antecedent més immediat als treballs de la Ponència.

1. *La gènesi de la divisió territorial*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1983. Es tracta de l'edició dels documents de l'arxiu de la Ponència, conté també els mapes elaborats per la Ponència.

2. Pau Vila en el llibre *Divisió territorial de Catalunya. Estudis i projectes* (1933) fa una anàlisi exhaustiva de les diferents propostes de divisió comarcal plantejades i els criteris que les inspiraren. Recull també les propostes de divisió comarcal que s'havien plantejat en els segles XVII i XVIII. Té un particular interès el quadre que acompanya el text, ja que permet la comparació territorial de les diferents divisions comarcals proposades.

3. El treball de la Ponència

Des de 1983, any en què es va publicar el llibre *La gènesi de la divisió territorial*,³ es coneixen amb detall els treballs de la Ponència. Fins aleshores, l'única font sobre aquests treballs era el llibre publicat l'any 1933 (Generalitat de Catalunya 1933), quan la Ponència acabà la seva feina, en el qual Pau Vila donava compte dels treballs duts a terme pels ponents (en aquest llibre s'incloueren els resultats de l'enquesta municipal), i el llibre publicat l'any 1937, en el moment en què s'implantà la divisió territorial.⁴ A continuació, presentem un resum dels treballs de la Ponència, posant una atenció especial en els aspectes metodològics.

3.1 Composició de la Ponència

La Ponència es constituí el 16 d'octubre de 1931 sota la presidència del Conseller de Cultura Ventura Gassol. Una de les característiques més remarcables d'aquesta Ponència fou la seva representativitat política, professional i de procedència territorial. En el Quadre 1 hi figuren tots els membres de la Ponència: s'hi pot veure la diversitat professional de les persones que la composaven, la diversitat de procedència i la diversitat d'afiliació política.⁵ Cal assenyalar que la ràpida dimissió de Ferran Valls i Taberner deixà la Lliga Regionalista sense cap representant, el que suposà les incorporacions d'Antoni Esteve i Antoni Rovira i Virgili (Lluch; Nel-lo 1983, p. 12-13).

Pau Vila	geògraf	Sabadell	Acció Catalana Republicana
Pere Blasi	geògraf	Torroella de Montgrí	Esquerra Republicana
Miquel Santaló	geògraf	Girona	Esquerra Republicana
Josep Iglésies	geògraf	La Riba	Acció Catalana Republicana
Felip Solé	mestre	Lleida	
Manuel Galés	mestre	Valls	Esquerra Republicana
Antoni Bergós	advocat	Lleida	Partit Catalanista Republicà
Ferran Valls i Taberner	advocat	Barcelona	Lliga Regionalista
Antoni Rovira	historiador	Tarragona	Acció Catalana
Antoni Esteve	farmacèutic	Manresa	

Pau Vila fou nomenat vicepresident i Josep Iglésies secretari.

3.2 L'encàrrec

L'acord del Govern de la Generalitat per a la creació de la Ponència, el 14 de setembre de 1931, deia el següent:

“Es nomena una Ponència encarregada d'estudiar l'estructura comarcal de Catalunya, la qual haurà de procurar-se, en cada cas, l'assessorament i les informacions supletòries dels elements de cada comarca dedicats a aquest estudi” (Lluch; Nel-lo 1983, p. 178).

Semblava, doncs, que el que havia de fer la Ponència era incidir en el debat *comarcalista*, definint quina era l'estructura comarcal de Catalunya. Però ja des de la primera sessió de treball, els ponents van veure clar que el que en realitat se'ls demanava era una proposta de divisió territorial administrativa de Catalunya basada en les estructures comarcals. Tant és així, que ja en aquesta primera sessió de treball –a la qual assistí el Conseller Ventura Gassol– demanaren una modificació del nom de la Ponència, per tal que reflectís ben bé l'encàrrec; proposaren el nom de “Comissió d'estudi de la divisió territorial de Catalunya”. Josep Iglésies reflectí aquesta qüestió en l'acta d'aquesta sessió:

“Resta obert un debat sobre l'abast de la tasca a emprendre i es discuteix particularment si l'encàrrec rebut del Consell de la Generalitat és de procedir a una delimitació de comarques o de redactar un avant projecte de divisions político/administratives... Hom considera que una delimitació de comarques és una tasca acadèmica i que la comissió ha de restar-ne al marge. La comissió ha de proposar al Consell de la Generalitat una divisió de Catalunya ajustada a les necessitats presents, basada el més possible en les comarques naturals, històriques, econòmiques, però no condicionada per elles. Així en principi la comissió treballarà únicament per arribar a l'assenyalament d'una divisió que satisfaci les necessitats actuals de Catalunya. Per arribar a l'estructuració d'aquesta divisió, de moment, s'ha deixat de banda el problema de les comarques” (Lluch; Nel-lo 1983, p. 4-5).⁶

3. L'estudi preliminar d'aquesta obra d'Enric Lluch i Oriol Nel-lo és la millor anàlisi que s'ha fet dels treballs de la Ponència i de la seva aplicació. Constitueix una lectura imprescindible sobre aquesta qüestió.

4. *La divisió territorial de Catalunya* (Àmbit VIIIè del Congrés de Cultura Catalana) de 1976 en feu una edició facsímil.

5. No ens consta l'afiliació política d'Antoni Esteve i de Felip Solé.

6. En la sessió següent torna a plantejar-se la qüestió de la utilitat del seu treball (Lluch; Nel-lo 1983, p. 6). També surt aquesta qüestió en l'informe que fan a Josep Tarradellas, quan aquest assumeix la presidència en el moment en què la Ponència passa del Departament de Cultura al de Governació (Lluch; Nel-lo 1983, p. 39).

Així, es passà d'un treball acadèmic a un treball clarament de caire tècnic, en el qual aplicaren –sense explicitar-ho en cap moment– una metodologia d'anàlisi proposada per l'escola geogràfica possibilista iniciada a França per Paul Vidal de la Blache, que alguns dels ponents coneixien bé. Aquest caire no acadèmic del treball, seguint les paraules de Josep Iglésies, va repercutir –al nostre parer– en l'escassa divulgació científica que tingueren els treballs de la Ponència en el seu moment, com veurem més endavant.

3.3 Principis i criteris orientatius de la divisió territorial

Els principis orientatius que adoptà la Ponència, que havien de regir la proposta de divisió territorial, foren els següents: a) la divisió territorial havia de tenir les mínimes demarcacions possibles; b) havia de ser possible anar i tornar en un dia des de qualsevol punt de la demarcació a la capital; c) calia un cert equilibri entre les demarcacions proposades; d) es contemplà la possibilitat d'una administració en dues escales territorials, i e) no s'havia de perjudicar les ciutats que tenien vida oficial.⁷

Aquests cinc principis corroboren allò que hem indicat en el punt anterior: des d'un bon començament, els ponents ja estaven pensant en una divisió administrativa del territori i no en l'estudi de les estructures comarcals. Ho corrobora també el debat que tingueren –en una de les primeres sessions– sobre les competències que hauria d'assumir el nou ens administratiu.⁸ És interessant veure com en aquest debat es plantejaren que era convenient per a alguns serveis que les competències (ensenyament, justícia, sanitat i beneficència) es distribuïssin en dos nivells territorials. Des d'un bon començament, la idea dels dos nivells administratius estava molt present entre els ponents.

7. Es referien a les ciutats que eren capitals de partits judicials.

8. El ponent Felip Solé elaborà una primera llista de competències que es debaté en la cinquena sessió (Lluch; Nel-lo 1983, p. 12-13).

9. Els criteris d'homogeneïtat i de complementarietat devien estar força assumits i generalitzats, ja que més d'un interlocutor amb els quals parlen els ponents en els seus viatges els treuen a relluir a l'hora d'argumentar l'adscripció del seu municipi a una comarca o a una altra.

10. El territori que avui configura la Regió Metropolitana de Barcelona representava l'any 1930 més del 55% del total de la població de Catalunya.

11. Rovira i Virgili havia expressat repetidament aquesta idea en els seus articles periodístics. Enric Lluch i Oriol Nel-lo remarquen el pensament de Rovira i Virgili en aquesta qüestió (1983 p. 16) i el mateix Nel-lo ho tornà a posar de relleu en la ponència "L'evolució del concepte de regió en el debat de la divisió territorial de Catalunya" en la jornada sobre "Les futures regions a Catalunya", organitzada per la Societat Catalana d'Ordenació del Territori a Girona el gener de 1989.

Els cinc principis orientatius, que guiaren els treballs de la Ponència i els debats de les primeres sessions de treball, definien ben clarament les principals característiques que havia de tenir la proposta de divisió territorial.

En primer lloc, una estructura nodal; és a dir, una capital i un territori delimitats a partir de l'àmbit d'influència de la seva capital. Aquesta estructura nodal s'havia de basar en les relacions econòmiques i les comunicacions. Aquest tipus de divisió suposava deixar de banda les comarques tradicionals, les comarques naturals basades en característiques fisiogràfiques i abandonar els criteris d'homogeneïtat de característiques socioeconòmiques (homogeneïtat de base econòmica, de produccions agrícoles, de cultius...) i els criteris de complementarietat (d'intercanvi de produccions...)⁹

És a dir, la tradició i la història no havien de ser elements determinants en la nova divisió territorial. Tanmateix, el tema de les comarques històriques i tradicionals el tingueren ben present i, com veurem més endavant, fou una de les qüestions que estudiaren. Un exemple clar del que diem el trobem a la ressenya de la visita que feren a Sant Celoni. Pau Vila, responent als arguments històrics que presentà el Sr. Grivé (director de la revista *El Montseny*), diu:

“Li diguérem entre altres coses que el que interessava en una organització nova de Catalunya era formar demarcacions grans que no esmicolessin l'administració i el govern del país, i de forma que les poblacions incloses en elles poguessin anar sense dificultats, sense desavinences, a la capital que s'establís. Que als fets històrics i a les tradicions, amb tots els respectes que mereixen a la Ponència, s'hi havia d'anteposar les realitats presents. Ço és, les relacions socials i econòmiques establertes” (Lluch; Nel-lo 1983, p. 102).

En segon lloc, la divisió havia de tendir cap a una homogeneïtzació, tant de la grandària dels nous àmbits administratius com, sobretot, dels habitants de les comarques (que haurien de tenir al voltant de 50.000 habitants). Eren ben conscients, però, que aquesta homogeneïtzació no podia ser més que una tendència, ja que en aquells anys la concentració de la població en les comarques properes a Barcelona era ja una realitat.¹⁰

Finalment, una divisió territorial que podia presentar dos nivells administratius. Sorpren que –tot i que de bon començament es plantejaren aquesta qüestió (com quedà explicitat en els cinc principis orientatius que formularen i en el debat sobre les competències i serveis que hem esmentat)– d'entrada treballaren únicament amb la idea d'un sol nivell administratiu; no va ser fins al final que reprengueren la idea dels dos nivells administratius.

Tant Rovira i Virgili com el mateix Pau Vila ja havien proposat una divisió territorial en dues escales l'any 1931, a les conferències promulgades a la casa del Vallès; en aquest sentit, la lectura de les actes de les sessions de la Ponència és prou il·lustrativa de la insistència de Rovira i Virgili en una divisió territorial en dos nivells.¹¹

En relació a aquesta qüestió, cal pensar que alguns dels ponents –Rovira i Virgili i Pau Vila, amb tota seguretat, i probablement d’altres també– coneixien les propostes de la Federació Regionalista Francesa¹² i el seu òrgan d’expressió l’*Action regionaliste* sobre la divisió territorial a França en dos nivells.¹³ Més endavant tornarem sobre aquesta qüestió.

3.4 Metodologia de treball

Definits els criteris en què calia emmarcar la proposta de divisió territorial, la primera tasca de la Ponència fou la concreció de la metodologia de treball que calia seguir. La primera decisió que prengueren fou partir de zero, per tal de no deixar-se influir per idees preestablertes; ho formularen d’aquesta manera:

“Per això els ponents, que s’havien preocupat de temps de totes aquestes dificultats del problema comarcal, i que estaven previnguts per tal de no deixar-se influir per les preocupacions comarcals establertes, després de fer-ne una revisió crítica-sintètica, prengueren l’acord de prescindir dels estudis anteriors tot començant a documentar-se directament de la realitat mateixa i avançar vers les conclusions sense cap idea preconcebuda, sense cap preocupació determinada” (Vila 1937, p. 37).

Acordaren estudiar les qüestions següents: a) les comarques, b) les demarcacions econòmiques i les àrees de mercat, c) les regions jurídiques, d) les demarcacions deduïdes del transport, i e) fer una crítica dels actuals partits judicials.

Es proposaren dibuixar un mapa per a cada una d’aquestes qüestions, per tal de poder-los superposar i, en una segona fase, poder obtenir així una visió de conjunt. Per a l’anàlisi de les comarques i les demarcacions econòmiques elaboraren una enquesta que trameteren a tots els municipis de Catalunya; en relació a les regions

12. També Valls i Taverner devia conèixer aquestes propostes, ja que en la conferència que pronuncià a la Casa del Vallès cità a Charles-Brun, un dels inspiradors d’aquest pensament regionalista a França, concretament cita el llibre *Le régionalisme*, de 1911.

13. Aquesta federació proposava l’establiment d’una divisió regional a França, que s’havia de superposar a la divisió departamental existent.

14. Aquest estudi s’encarregà a Ferran Valls i Taberner i, després de la seva dimissió, a Antoni Rovira i Virgili, que comptà amb l’assessorament de Maspons i Anglès. Maspons i Anglès havia tractat aquest tema en la seva conferència “L’aspecte jurídic del nostre problema comarcal”, en el debat sobre “El problema comarcal de Catalunya” de la Casa del Vallès.

15. Cal tenir present la poca informació per territoris de la qual es disposava. Aquestes mancances eren encara més importants en relació als temes de delimitació d’àrees o demarcacions econòmiques. L’enquesta havia de suplir aquest buit.

jurídiques, es tractava d'analitzar si les diferències jurídiques a Catalunya eren prou significatives com per ser tingudes en compte en una divisió territorial;¹⁴ finalment, l'estudi dels partits judicials el realitzaren els ponents de cada província, que també s'encarregaren de fer l'anàlisi de les estructures resultants de les xarxes de transport de cada demarcació provincial. Ben aviat, els quedà clar que la informació clau seria la que obtindrien de les respostes a l'enquesta i de l'estudi dels partits judicials. Les diferències jurídiques resultaren poc significatives i les estructures territorials derivades de la xarxa de transport estaven estretament relacionades i reflectides en les demarcacions econòmiques.¹⁵

L'enquesta és probablement el treball més conegut de la Ponència. Per tal d'obtenir informació sobre les demarcacions econòmiques, les àrees de mercat i les comarques tradicionals, es va enviar una enquesta a tots els municipis de Catalunya, en què hi constaven les preguntes següents:

- A quina comarca creieu que pertany el vostre poble?
- A quin mercat aneu?
- A quin altre mercat aneu?

Amb aquesta enquesta es plantejaven, per un costat, conèixer la percepció que es tenia de les comarques tradicionals; ja hem vist que no volien basar la nova divisió territorial en les comarques tradicionals, però si que van voler conèixer la percepció que se'n tenia. Per l'altre, estudiar les demarcacions econòmiques.

En relació a les dues preguntes sobre el mercat, és interessant de remarcar algunes qüestions. Per una banda, els ponents consideraren "anar a mercat" un equivalent del conjunt de relacions econòmiques i, per tant, les respostes a aquestes preguntes havien de permetre establir unes demarcacions econòmiques. De fet, el desplaçament al mercat era aprofitat –i encara ho és ara– per altres tipus de relacions, tant econòmiques com socials. Per l'altra, és rellevant el fet que introduïssin la segona pregunta sobre el mercat: "A quin altre mercat aneu?" La inclusió d'aquesta pregunta indica que els ponents tenien ben clar que a Catalunya coexistien estructures territorials diferents, que permetien identificar i diferenciar els espais polaritzats per una sola ciutat-mercat dels espais articulats per més d'una, en els quals el grau de polarització era menys elevat. Aquesta segona pregunta té rellevància metodològica, perquè permetia una millor aproximació al coneixement de les demarcacions econòmiques i les estructures territorials que se'n derivaven.

Les actes de les sessions de treball de la Ponència i els llibres de 1933 i 1937 no permeten conèixer i identificar la paternitat de la idea de l'enquesta i de les preguntes que incloïa. Sembla plausible que la idea sorgís de Pau Vila, ja que el pla de treball que proposà a la conferència que pronuncià a la Casa del Vallès era molt semblant al de la Ponència. En aquest pla de treball, Vila plantejava que per a la

delimitació comarcal calia detectar els centres de mercat i “compulsar sobre el terreny les opinions de la gent assenyada coneixedora de cada comarca” (Vila, 1931, p. 119). A més, cal tenir present que Vila era geògraf i tenia molta relació amb la geografia francesa; com veurem més endavant, l'enquesta era una eina de treball molt utilitzada pels geògrafs francesos.

A més de la informació de l'enquesta, des d'un bon començament la Ponència es plantejà la necessitat de conèixer directament els problemes allà on es presentessin i debatre, parlar i contrastar opinions amb interlocutors locals sobre els objectius de la Ponència i les propostes concretes. Amb aquests objectius van realitzar 18 viatges,¹⁶ en els quals van visitar 107 municipis. Aquest viatges ens indiquen l'interès dels ponents per conèixer la realitat i els problemes de ben a prop. Ens indiquen també la voluntat de diàleg de la Ponència, perquè la nova divisió territorial fos assumida per la població.

En relació a l'estructura judicial, el que interessava a la Ponència era conèixer fins a quin punt les estructures judicials estaven arrelades al país i havien configurat unes estructures i dinàmiques territorials; fins a quin punt la nova divisió territorial podia adaptar aquestes estructures judicials i, en el cas que no s'hi adaptés, quines repercussions podria tenir en els diferents àmbits i les diferents ciutats capitals de partit judicial. En aquell moment, a Catalunya hi havia 36 partits judicials. Per tant, es plantejà fer un estudi crític d'aquesta divisió, que s'encarregà als ponents de les diferents demarcacions.

4. Els resultats del treball de camp

La Ponència esperava que dels resultats del treball de camp se'n deduiria amb facilitat una divisió territorial de Catalunya. Això no fou així; els resultats foren complexes i d'ells no se n'extreia cap divisió territorial amb facilitat. Especialment complexes foren els resultats de l'enquesta, que era el gran instrument metodològic i de recollida d'informació en el qual la Ponència havia posat més expectatives. La comparació dels resultats de l'enquesta amb els obtinguts en l'anàlisi de les estructures judicials també resultà complex i poc aclaridor.

16. La informació sobre aquests viatges, els seus recorreguts i els informes que en realitzaren els ponents estan recollits en el llibre *La gènesi de la divisió territorial*. Els autors inclouen un mapa amb tots els itineraris, on es pot apreciar com els ponents recorregueren tota la geografia catalana. Fins a la publicació d'aquest llibre, només es coneixien aquells itineraris que Pau Vila ressenyà en el llibre de 1933, p. 63-66.

17. La població de Cardona estava inclosa en el partit judicial de Berga.

4.1 Els resultats de l'enquesta

Part de la complexitat dels resultats de l'enquesta es derivava del fet que algunes de les respostes van tenir un caràcter clarament polític. En efecte, l'objectiu del treball –la proposta d'una nova divisió territorial– era ja àmpliament conegut per la població, així que alguns municipis falsejaren algunes respostes per tal d'incidir en aquesta divisió en interès propi. Ho feren, sobretot, alguns municipis que veien perillar el seu *status* de capital de partit judicial. Així, algunes de les respostes que es donaren a l'enquesta no concordaven amb la informació que els ponents recolliren en els seus viatges.

Un exemple d'aquest tipus de resposta és el de les poblacions del partit judicial de Solsona. Sembla que Solsona, motivada pel temor a la desaparició del seu partit judicial, forçà una resposta política als ajuntaments del seu partit. Així, tots respongueren el mateix:

“No pot disgregar-se la comarca de Solsona i aquesta quedaria completada agregant-hi Cardona” (Vila 1933, p. 127-130).¹⁷

La por de Solsona venia motivada per la reduïda grandària del seu partit judicial i per la poca població que tenia; afegint-hi Cardona podia resoldre aquest problema de magnitud. Tanmateix, tot i que Cardona declarava a l'enquesta que anava a mercat a Solsona, quan els ponents visitaren la població, l'alcalde els digué que Cardona preferia anar sola o, en tot cas, amb Manresa. A Solsona “no hi anem per a res, i a mercat mai” (Lluch; Nel-lo 1983, p. 62).

Els resultats de l'enquesta foren decebedors: l'estructura territorial que se'n derivava era poc clara i molt complexa; per tant, era difícil de reconvertir en una divisió territorial amb finalitats administratives.

Les respostes a la pregunta “A quina comarca creieu que pertany el vostre poble?” dibuixaven un territori molt esmicolat, d'aproximadament una setantena de comarques. En paraules de Pau Vila, això indicava l'extrema vaguetat del concepte de comarca:

“El que es dedueix del resultat és el concepte d'absoluta vaguetat que domina respecte al nom comarcal i respecte al concepte de comarca a la major part de les terres catalanes. La incertesa del concepte popular, doncs, ve a agermanar-se amb la diversitat de parers que respecte a les mateixes qüestions tenen els tractadistes” (Vila 1933, p. 57 i 58).

Més tard, el mateix Pau Vila matisava aquesta afirmació i atribuïa aquest esmicolament a:

“L'abundor de noms de comarques que han donat els tractadistes i a la gran varietat que presenten aquestes *comarcalitzacions*, que van des de propostes que contemplen només 19 comarques a propostes que en presenten 56” (Vila 1938, p. 58).

Malgrat aquest esmicolament comarcal, Vila també assenyalava que una observació atenta d'aquest mapa permetia detectar i identificar clarament les comarques tradicionals.

Els resultats indiquen també una gran vaguetat en relació als noms de les comarques: al costat de les comarques tradicionals apareixen comarques amb el nom d'una localitat (per exemple, les comarques d'Organyà, Reus, Olot, Tarragona o Igualada). També s'observa una certa imprecisió en la percepció de pertinença a una comarca per part de municipis que, *a priori*, es podria pensar que pertanyerien a un mateix àmbit comarcal, seria el cas dels municipis de Cabó, Fígols d'Organyà i Alinyà, que declaraven correspondre a la comarca d'Organyà però, en canvi, aquest municipi declarà que pertanyia a la comarca de l'Alt Urgell.

També s'observa una gran diversitat quant a la grandària de les comarques; així, algunes comarques només estarien formades per un sol municipi (el cas de la comarca del Congost, que declara que només hi pertany el municipi d'Aiguafreda), fins a comarques constituïdes per un nombre important de municipis (com la Segarra o l'Alt Empordà, amb més de 50 municipis).

Finalment, dues consideracions més sobre aquests resultats: el gran nombre d'enclavaments que apareixen i l'esmicolament comarcal que presentaven els Pirineus, clarament relacionats amb la configuració en valls sovint encaixonades i mal comunicades de la serralada pirinenca.

Les respostes a les preguntes sobre el mercat ens indiquen la importància que tenia el mercat tradicional a Catalunya. En efecte, només 14 municipis declaraven que no anaven a cap mercat.¹⁸ El mapa amb les àrees d'irradiació dels mercats presenta una estructura territorial força més clara que el mapa de les comarques, tot i que l'estructura territorial que mostrava també era complexa. No es pot parlar d'àrees homogènies quant a la seva grandària: al costat d'unes ciutats-mercat que tenien una àrea extensa i un nombre elevat de municipis que gravitaven sobre elles, trobem un nombre important d'àrees de mercat amb un o dos municipis. Aquest mapa, però, no presentava pràcticament cap enclavament i en molts casos es dibui-

18. Són els municipis: St. Pol de Mar (partit judicial d'Arenys de Mar); Pobla de Lillet, Saldes i Sant Julià de Cerdanyola (partit judicial de Berga); Cervià i Cogul (partit judicial de Borges Blanques); Batea i Pobla de Massaluca (partit judicial de Gandesa); Alcanar, Amposta i Rasquera (partit judicial de Tortosa), Almatret (partit judicial de Lleida), Oliana (partit judicial de Solsona).

19. Només dos exemples: el mercat de Manlleu no surt en cap de les primeres respostes com a destí; en canvi, si analitzem la segona resposta, 16 municipis de la comarca d'Osona declaren que hi acudeixen. Al mercat de Reus hi acudeixen 61 municipis en primera resposta i 41 en segona. La comparació, per exemple, amb el mercat de Figueres, al qual hi acudeixen 70 municipis en primera resposta i només 17 en segona, permetria afirmar que Reus té un paper més important en la vertebració del territori.

xaven uns límits clars entre les àrees. Els ponents reconegueren que aquest mapa els podia ser molt més útil que el de les comarques; el que més destacà, sobretot, fou el paper de les ciutats-mercat en l'estructura del territori.

“El mapa de mercats oferia en principi una bona base, ja que les ciutats i viles mercaderes dibuixaven, en certa manera amb llur radi d'atracció, territoris dintre dels quals els pobles es trobaven lligats entre ells, no sols per una certa facilitat de comunicacions, sinó també per un seguit de relacions mercantils, tradicionals algunes i establertes de molts anys enrere les altres” (Pau Vila 1933, p. 59 i Pau Vila 1938, p. 56).

Quantes eren les àrees d'irradiació dels mercats? No trobem cap referència en les actes de la Ponència ni tampoc en el llibre de 1933. En el de 1937, Pau Vila parla de 70 àrees de mercat; en el mapa de la pàgina 57 del mateix llibre se n'identifiquen 73. Per tant, tot i que aquest mapa fou més clarificador que el de comarques el nombre de mercats que en resultaren era molt superior al nombre de demarcacions que pensaven proposar, tot i així donava informació rellevant sobre quines eren les principals ciutats-mercat de Catalunya i quin era el seu paper en la vertebració i articulació territorial de les estructures mercantils.

Sorprèn que els ponents només treballassin sobre la primera de les dues preguntes que feien referència als mercats a l'enquesta, no fan cap reflexió enlloc sobre la segona pregunta (“a quin altre mercat aneu?”) i sorprèn per la seva importància metodològica, que ja hem assenyalat, la consideració d'ambdues respostes els hi hagués permès una anàlisi més aprofundida de les estructures territorials i probablement els hagués facilitat la resolució d'algunes qüestions de límits entre àmbits.¹⁹

4.2 La comparació dels resultats de l'enquesta amb les estructures judicials

La Ponència es plantejà respectar al màxim l'estructura judicial vigent en aquell moment a Catalunya, però la comparació del mapa judicial amb els resultats de l'enquesta posava de manifest discrepàncies d'una certa rellevància.

Així, en alguns partits judicials les capitals tenien una influència molt feble en el territori (Gandesa, Borges Blanques, Falset, Vilanova i la Geltrú, Santa Coloma de Farners, etc.); en d'altres, algunes ciutats tenien un paper més important en el territori que la pròpia capital (Tàrraga en el partit judicial de Cervera; Mora en el de Gandesa, o Sta. Coloma de Queralt en el de Montblanc), i finalment, hi havia partits judicials en els quals, a més de la pròpia capital de partit, algunes ciutats tenien un paper molt rellevant en el territori i configuraven clarament una petita àrea de mercat al seu voltant, era el cas de Banyoles en el partit judicial de Girona; Artesa i Agramunt en el de Balaguer, o Pons en el de Solsona.

Algun dels aspectes més controvertits de la proposta de divisió territorial de la Ponència tingueren el seu origen en aquestes discrepàncies, sobretot en el cas de ciutats que tenien un paper important en el territori del partit judicial però que no n'eren la capital. Esperaven que el seu paper en el territori fos tingut en compte i aspiraven, legítimament, a tenir una funció de capitalitat en la nova administració territorial de Catalunya, fou el cas de Banyoles, Mollerussa o Santa Coloma de Queralt. Aquestes ciutats veieren amb una certa irritació com a elles se'ls negava una capitalitat que era evident, mentre que capitals de partit judicial amb una influència molt feble en el territori (en serien un exemple les Borges Blanques i Gandesa) veien confirmada la seva funció de capital d'uns àmbits territorials on en realitat tenien un paper d'articulació molt feble.

Algunes d'aquestes capitals de partit judicial més febles, que veien amenaçada la seva funció de capitalitat, elaboraren polítiques concretes per tal de convèncer la Ponència (ja hem vist l'estratègia de Solsona) de la necessitat de mantenir el seu paper de capital.

La Ponència respectà l'estructura judicial (36 partits judicials) i totes les capitals de partit passaren a ser capitals de comarca. Recordem que un dels principis i criteris de la Ponència fou no perjudicar les ciutats que tenien funcions de capital.

4.3 Els reports dels viatges

Els reports dels viatges foren una font d'informació important per a la Ponència. En aquests viatges els ponents pogueren copsar i contrastar *in situ* les opinions de la població. Parlaren principalment amb els alcaldes i secretaris municipals i consultaren persones que –per la seva professió o treball– podien tenir opinions qualificades. Aquests reports indiquen ben clarament com estava de viu el tema de la divisió territorial i com desfermava debats realment apassionats, sobretot en les ciutats que veien perillar el seu *status* de capital. Un exemple en seria la visita que fan a Puigcerdà (viatge núm. 10). En aquesta ciutat es veia perillar el partit judicial i, en conseqüència, la seva capitalitat; temien quedar adscrits a una súper-demarcació amb la capital

20. El procés de la divisió comarcal actual de Catalunya també generà controvèrsia a molts municipis; així ho reflexa el llibre *L'organització comarcal de Catalunya. La consulta municipal*, publicat l'any 1987 per la Direcció General d'Administració Local, del Departament de Governació de la Generalitat de Catalunya.

21. És interessant de consultar les actes de les sessions en què la Ponència debaté aquestes propostes: les Actes XI, XII, XIII i XIV (Lluch; Nel·lo, 1983 p. 31-37) reflecteixen els diferents punts de vista dels ponents. En la carpeta d'aquest mateix llibre hi consten aquests diferents assaigs i propostes.

a la Seu d'Urgell o Ripoll. Pau Vila escriu en el report d'aquest viatge:

“Acaba el Sr. Pujol [metge i subdelegat de Medicina, convocat per l'alcalde a la reunió i després d'un debat apassionat], a manera de resum, dient que no es toqui res, que se'ls deixi tal com estan i amb el que tenen, però afegint-hi tota la Cerdanya baixa. Aquest al·legat fou refermat per l'assentiment apassionat de tots els demés, alguns dels quals digueren, fins i tot, que de no ésser atesos estaven disposats a demanar a Madrid que se'ls separés de Catalunya encara que Cerdanya vingués a ésser com un Ulster català. Apaivagàrem aquests extremismes dient que ens semblava justa la reincorporació de la Cerdanya baixa i el donar a Puigcerdà totes aquelles atribucions, turístiques sobretot, que podessin donar la major dignitat a la vila, que és com el portal per una gran part dels estrangers que trepitgen Catalunya... Val a dir que algunes persones reunides... es mantingueren en una reserva quasi agressiva” (Lluch; Nel·lo 1983, p. 96-99).

En tot cas, llegint els report dels viatges queda clar l'apassionament que provocava el tema; aquest apassionament, de fet, és inherent a qualsevol modificació d'unes estructures territorials definides i establertes que consagren unes capitalitats i uns àmbits administratius.²⁰ Des d'un punt de vista metodològic, és interessant de ressaltar aquest tipus de treball de camp: el contacte directe amb la realitat, el contrast d'opinions entre els implicats, etc. És una metodologia de treball molt pròpia de l'escola geogràfica francesa.

5. La proposta de divisió territorial

Un cop analitzada la informació recollida, la definició d'una proposta de divisió territorial no fou fàcil. Recordem que dels treball de camp es deduïen unes 70 àrees de mercat, un nombre molt indefinit de comarques tradicionals, 36 partits judicials i un bon nombre d'opinions, suggeriments i reclamacions recollides en els 18 viatges.

No explicarem en detall aquest procés; només indicarem que feren diferents assaigs: en els dos primers contemplaren només un sol nivell administratiu: un amb 28 demarcacions, i l'altre amb 32.²¹ Aquests dos primers assaigs suposaven que més d'un partit judicial es quedava sense capital. En les actes de les sessions en què discutiren aquestes primeres propostes es respirava una sensació, un aire d'insatisfacció, “un estat d'esperit unguinós” (Vila 1933, p. 24).

Ara bé, en el moment en què es plantejaren les dues escales territorials, els problemes es resolgueren fàcilment i arribaren a unes propostes acceptades sense massa controvèrsia per tots els ponents. En feren dos assaigs més, el primer constava d'11

regions i 39 comarques i el segon de 9 regions i 38 comarques, que fou el definitiu i el que elevaren al Govern de la Generalitat.

No s'acaba d'entendre perquè no van contemplar ja d'entrada la possibilitat de les dues escales, sobretot si tenim en compte que en els principis i criteris que definiren en les primeres sessions de treball en plantejaren específicament la possibilitat; les actes de les sessions de treball de la Ponència no ens donen cap pista sobre aquesta qüestió. S'ha comentat més amunt que alguns dels ponents (Vila i Rovira i Virgili) havien plantejat en les conferències de la Casa del Vallès la possible idoneïtat d'una divisió territorial a dues escales. En tot cas, els ponents es posen d'acord. L'adopció de dues escales els permetia augmentar el nombre de comarques; així, l'escala comarcal podia respondre més a la configuració espontània de la societat catalana; les súper-comarques passaven a ser organismes de segon grau per a l'administració i organització del govern de Catalunya.²²

6. Aprovació i aplicació de la divisió territorial

El dia de Sant Jordi de 1933 va sortir publicat el llibre *La divisió territorial. Estudis i projectes*. En aquest llibre Pau Vila recull els treballs de la Ponència, els diferents projectes que elaboraren i les respostes de l'enquesta municipal.²³ S'iniciava un llarg

22. Sobre el pensament de Rovira i Virgili en relació al tema dels dos nivells administratius, em remeto a les notes 13 i 14 de l'*Estudi preliminar* d'Enric Lluch i Oriol Nel-lo en *La gènesi de la divisió territorial* (1983). Un dels arguments de Rovira i Virgili era que una divisió territorial basada únicament en les comarques contribuïa a una centralització excessiva a Barcelona, en canvi l'existència d'un grau intermedi entre el govern i l'escala comarcal afavoria la descentralització (vegeu *La Publicitat*, del 25 de desembre de 1931).

23. La Ponència va col·laborar amb la secció filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, que per encàrrec del Govern de la Generalitat havia de corregir ortogràficament i etimològicament els noms del municipis de Catalunya. El nomenclàtor de municipis resultant d'aquest treball es publicà també en el llibre de 1933.

24. Aquests autors en l'*Estudi preliminar* del llibre *La gènesi de la divisió territorial* fan una anàlisi exhaustiva de l'aprovació i aplicació de la proposta de la Divisió Territorial de la Ponència, basada en documents de la Generalitat i del Parlament ("Diari de Sessions" del Parlament de Catalunya, decrets de la Generalitat...), en llibres i publicacions periòdiques contemporànies i en treballs i estudis posteriors.

25. En aquest moment s'introduïren algunes modificacions: la Garrotxa passà de la regió de Vic a la regió de Girona i la doble capitalitat de la regió IX (Tremp i La Seu D'Urgell) es resolgué a favor de Tremp.

26. D'aquest llibre i d'aquest cartell el Congrés de Cultura Catalana en feu una edició facsímil l'any 1977.

i lent procés d'aplicació de la proposta de divisió territorial de la Ponència per a l'administració i govern de Catalunya.

Ja és sabut que la divisió territorial proposada per la Ponència no va entrar mai al Parlament de Catalunya per ser debatuda. Enric Lluch i Oriol Nel·lo expliquen amb tota minuciositat aquest procés i assenyalen tres motius pels quals el govern de la Generalitat es va mostrar tant indecís i dubitatiu a l'hora de substituir la divisió provincial per una basada en les comarques: a) diversitat d'opinions respecte als límits i el nombre de comarques; b) inèrcia de les estructures i funcionament de les províncies, i c) interessos creats –tant econòmics com polítics–, que podien veure's afectats per una modificació de l'administració territorial.²⁴

No és fins després del 19 de juliol de 1936 que la divisió territorial començà a aplicar-se a comptagotes i no com una divisió territorial administrativa del govern de la Generalitat tal com estava previst, però sí d'una manera decidida per diferents organismes i departaments de la Generalitat.

L'aplicació més coneguda és la del Consell d'Economia, que el 18 d'agost de 1936 aprovà la creació d'una divisió territorial de Catalunya per a la tasca d'organització i planificació econòmica; la divisió que adoptaren fou la proposada per la Ponència. Uns dies més tard, el 27 d'agost, Lluís Companys –president de la Generalitat– signà el decret en què s'establia la divisió territorial per a la reorganització de l'economia catalana i posteriorment el Parlament ratificà aquest decret. La divisió territorial que s'adoptava era la proposada per la Ponència l'any 1933: 38 comarques i 9 regions.²⁵ Per a una major difusió de la nova estructura territorial i administrativa de Catalunya s'editaren uns cartells que es difongueren per tot Catalunya i es publicà el llibre *La divisió territorial de Catalunya*.²⁶

7. El context científic

La divisió territorial de Catalunya s'emmarca clarament en l'escola geogràfica possibilista francesa. Aquest enquadrament va més enllà de la metodologia utilitzada, es concreta també en el concepte de regió econòmica i en els plantejaments sobre divisions administratives. La Ponència aplicà conceptes i metodologies d'un corrent científic concret a la proposta d'una divisió territorial per a l'administració d'un país. No serà l'únic cas, ja que de forma gairebé contemporània un geògraf alemany –Walter Christaller– aplicarà els conceptes i supòsits de la teoria de la localitat central que ell mateix va formular a l'organització administrativa dels territoris conquistats a l'est pel *III Reich*. És interessant remarcar el paper que en aquest moment tenen els geògrafs en els processos de divisions territorials administratives. A la

dècada dels trenta, també de forma contemporània, als Estats Units es formulen els primers models gravitatoris per determinar el radi d'influència de les ciutats.

D'aquestes tres grans aportacions teòriques que es donen simultàniament en aquest moment, es pot afirmar gairebé amb tota seguretat que els ponents coneixien únicament l'escola francesa; i no només la coneixien, sinó que hi tenien uns lligams molt estrets.

7.1 L'escola possibilista de la geografia francesa ²⁷

Tot i que en els materials de la Ponència no se cita en cap moment la geografia francesa, alguns dels temes més recurrents d'aquesta escola hi són molt presents. Probablement, el fet que els ponents tenien molt clar que no feien un treball acadèmic sinó un treball tècnic per al govern de la Generalitat n'és un explicació. De fet, la geografia francesa es troba molt present en els escrits i estudis de caire acadèmic dels ponents que són geògrafs, sobretot en les obres de Pau Vila.

7.1.1 El concepte de regió

Ja hem vist que el concepte de regió present en els treballs de la Ponència és el de regió econòmica. Aquest concepte de regió econòmica és una evolució del concepte de regió natural (Ozouf-Marignier; Robic 1995, p. 46-56), que Vidal formulà en els seus

27. Les idees expressades en aquest punt són fruit de diverses converses amb Lluís Riudor, geògraf i professor de la Universitat Pompeu Fabra, gran coneixedor de l'obra de Vidal de la Blache i de l'escola possibilista, i amb Abel Albet, geògraf del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma, que ha estudiat i treballat el mètode i el pensament geogràfic i, d'una manera específica, l'evolució de la geografia regional.

28. En el col·loqui que tingué lloc després de la conferència, el professor Enric Lluch es referí a aquest nou concepte *vidalià* de regió nodal i a la seva difusió a França. Comentà també la difusió de l'article de la *Revue de Paris* i del pensament de Vidal al Regne Unit on el geògraf Fawcett el 1918 publicà un treball sobre la divisió territorial que s'inspirava en aquest article. També a Alemanya alguns treballs i propostes s'inspiraren en aquestes idees. Lluch es preguntà si contemporàniament no hi havia en altres països europeus projectes de noves organitzacions i estructures administratives i territorials que es basessin en els conceptes de Vidal de la Blache de regions econòmiques, regions nodals...

29 Per designar aquest fenomen de desenvolupament urbà, Vidal de la Blache adoptà el concepte de nodalitat desenvolupat pel geògraf anglès Mackinder. (Vidal de la Blache 1919, p. 832).

30. Recordem que en la conferència de la Casa del Vallès, Vila ja es plantejava una divisió comarcal basada en les relacions econòmiques.

últims treballs (Vidal de la Blache 1910). Una de les qüestions clau de les regions econòmiques és la seva articulació a partir de les comunicacions, de l'activitat comercial i, sobretot, de les ciutats. D'aquí sorgeix la idea de regió nodal: les regions tenen una estructura nodal i una base econòmica; és a dir, uns espais regionals articulats al voltant de les ciutats.²⁸ Vidal de la Blache planteja la necessitat de determinar quines són les ciutats que tenen més possibilitats i més potencial com a centres vertebradors del territori, ja que aquestes seran les ciutats que hauran d'esdevenir les capitals regionals. La formació i la concreció dels espais regionals estaran, doncs, molt basades en els espais econòmics i el desenvolupament urbà.²⁹ Cal remarcar que Vidal no donà cap rellevància als processos productius en la configuració de les regions econòmiques.

Un dels temes recurrents en la geografia *vidaliana* és el dels límits de les regions i els criteris que cal adoptar en la seva concreció. En el moment en què es passa a les regions econòmiques el problema dels límits pren unes altres característiques. Es tracta d'establir uns límits en una realitat mutable i variable, ja que les regions econòmiques no són estàtiques, sinó dinàmiques; a més, sovint no són coincidents en tots els seus aspectes, sinó que diferents aspectes de la vida econòmica poden dibuixar uns àmbits regionals no necessàriament coincidents. L'estudi de les regions passa a ser una qüestió de ciutats, *centralitats* urbanes i comunicacions més que no pas de límits regionals, que són fluctuants, mutables i de difícil concreció. En la mutabilitat dels límits regionals i en la no coincidència de les regions econòmiques rau la principal dificultat de delimitar unes regions administratives. És en aquesta línia de reflexió que s'emmarquen algunes de les objeccions dels geògrafs francesos a l'establiment de les regions com a nous àmbits administratius superposats als departaments, ja que el fet de fixar uns límits regionals desvirtua, segons aquests geògrafs, el caràcter dinàmic de les regions econòmiques (Hauser 1918). Més tard, els treballs regionals de la geografia francesa ja no es plantejaren la qüestió de límits de les regions, sinó que aplicaran la metodologia regional a espais prèviament ja delimitats, que sovint coincidiran amb àmbits administratius.

El concepte de regió basat en la realitat econòmica, en una estructura nodal on les comunicacions tenen un paper rellevant i els límits són imprecisos és una idea moderna, que Pau Vila³⁰ fa seva des dels inicis i que és la base del concepte de demarcació i/o comarca econòmica que es plantejà la Ponència.

7.1.2 El mètode d'enquesta i la qüestió de noms

Un dels mètodes més divulgats de la geografia francesa és l'enquesta sobre el terreny. El problema que comportava la manca d'informació estadística sobre molts aspectes de la realitat que els geògrafs francesos estudiaven, així com la prioritat que

es donava al coneixement directe d'aquesta realitat, es resolia amb el mètode d'enquesta, ja que permetia copsar la realitat a partir de la informació que subministraven persones implicades directament amb el tema d'estudi.

Aquest mètode s'aplicà en diferents estudis i recerques. L'any 1926, en el Congrés Internacional de Geografia del Caire, s'inicià un gran projecte sobre l'hàbitat rural en el qual hi havien de participar geògrafs de tots els països. L'enquesta, que havia de ser l'instrument bàsic de recollida d'informació, havia estat dissenyada i presentada pel geògraf francès Albert Demangeon (Claval 1972, p. 131-145; Demangeon 1926, p. 289-292). El mateix Demangeon dirigí un treball sobre l'habitatge rural a França, l'estructura agrària i els estrangers a l'agricultura uns anys més tard, en el marc del *Conseil Universitaire de la Recherche Sociale*. Aquests dos són probablement els estudis de més envergadura que es realitzaren a partir d'una enquesta en aquests anys (Demangeon 1936).

El mètode d'enquesta tingué una important difusió a Catalunya i és ben segur que Pau Vila i probablement altres ponents coneixien els treballs de Demangeon o d'altres geògrafs francesos elaborats a partir d'enquestes. Per tant, la Ponència –en adoptar l'enquesta com a instrument per obtenir informació sobre les comarques i les àrees de mercat– estava utilitzant, de fet, una metodologia molt desenvolupada en la geografia francesa. Més tard, ja als anys cinquanta, Josep Iglésies contribuí a la seva divulgació amb el seu treball sobre com estudiar una localitat (Iglésies 1950). Per a la seva elaboració presentà com a model un qüestionari d'enquesta regional, que es publicà l'any 1909 als *Annales de Géographie*.³¹ De fet, Iglésies adaptà una enquesta pensada per a l'estudi d'una regió a l'estudi d'una localitat. L'índex que proposava Iglésies tingué una gran difusió en ambients catalanistes de la postguerra i fou utilitzat en un bon nombre d'estudis comarcals i locals.

La preocupació pels noms dels llocs és constant entre els geògrafs francesos i està molt lligada a la definició i concreció de les regions naturals. Així ho exposà Lucien Gallois en l'article "*Les noms de pays*". Algunes de les idees d'aquest article tenen una especial rellevància pel paral·lelisme que es pot traçar amb Catalunya i que potser expliquen alguns del debats que tingué la Ponència en la denominació d'alguna de les comarques.³²

Segons Gallois, en el moment en què una divisió administrativa pren el nom d'un *pays*, aquest nom queda fixat en el territori adquirint una connotació administrativa, delimitant un àmbit que no necessàriament es correspon a l'àmbit inicial al

31. "Enquêtes regionales", *Annales de Géographie*, 1909, vol. XVIII.

32. Vegeu l'Acta IX de les sessions de la Ponència, Lluç: Nel·lo 1983, p. 29.

33. Vegeu la nota 23.

qual s'aplicava i introduint a partir d'aquest moment una certa confusió; donant nombrosos exemples de *pays* francesos. A Catalunya, el que planteja Gallois es podria aplicar a comarques com la Segarra o la Garrotxa; en el sentit contrari, seria el cas del Camp de Tarragona, el Penedès i l'Empordà, territoris que la divisió territorial de la Ponència fracciona en dues comarques.

Gallois també planteja la dificultat que es presenta a vegades de trobar un nom per a cada demarcació quan s'està definint una divisió territorial. La tasca no és sempre senzilla, perquè sovint els noms de *pays* no cobreixen tot el territori. La Ponència es trobà més d'una vegada amb aquest problema a l'hora de decidir algun nom de comarca.

Més que una tasca de geòlegs, com fins aquell moment havia sigut a França, l'estudi dels noms de *pays* i dels llocs és, segons Gallois, més propi dels geògrafs, ja que estan més ben preparats pel fet que el mètode geogràfic sempre té en compte un gran nombre de factors. És interessant recordar aquí com la Ponència i, sobretot, Pau Vila col·laboraren en la determinació del nomenclàtor de municipis de Catalunya, que elaborava la secció filològica de l'Institut d'Estudis Catalans.³³ Es tractaria, doncs, d'un nou paral·lelisme amb la geografia francesa.

7.1.3 Els geògrafs francesos i el debat regionalista

El tema de les divisions administratives no va ser mai un tema molt rellevant en la geografia francesa; tanmateix els geògrafs francesos participaren molt activament en el debat sobre la regionalització de l'administració francesa i en el moviment regionalista. El coneixement que tenien del territori i la seva metodologia d'anàlisi els feren uns professionals molt valorats entre els ambients regionalistes que propugnaven una divisió regional de l'Estat francès que se superposés a la departamental.

Els regionalistes francesos estaven en contra de la divisió departamental; segons ells, els departaments eren una divisió administrativa artificial que no responia a cap realitat, ben al contrari de les regions, que responien i s'adaptaven a la realitat econòmica. En aquest punt, la coincidència amb les idees de Vidal sobre les regions era total. El geògraf francès considerava, com els regionalistes, que els departaments no s'adaptaven a les necessitats administratives del moment i les transformacions econòmiques els feien obsolets, ja que els nous fenòmens econòmics i socials repercutien en uns espais supradepartamentals. La conjunció de la disminució de la fricció espai-temps i de les noves condicions de producció havia produït una ruptura clara amb els àmbits departamentals: aquests, segons Vidal i el regionalistes, responien clarament a la realitat de l'antic règim. Es plantejava,

doncs, la necessitat d'una nova forma d'organització territorial, que havia d'estar encapçalada per una ciutat o una metròpoli: la ciutat regional. La competència internacional i la mundialització de l'economia eren fenòmens que, segons Vidal, imposaven la necessitat d'una organització territorial de França basada en regions centrades en unes metròpolis urbanes ben connectades entre elles. Aquestes ciutats, en paraules de Vidal representen:

“*Le degré intermédiaire, plus nécessaire que jamais, entre la ville purement locale et la capitale politique placé trop loin*” (Vidal 1910, p 842).³⁴

Els geògrafs participen de ple doncs en el debat regional i, a la vegada, les posicions regionalistes incideixen en l'evolució de les idees i conceptes geogràfics. El fet que l'objecte d'anàlisi siguin les regions i no les circumscripcions administratives (els departaments eren fortament contestats pels regionalistes), posa als geògrafs en una posició d'experts regionals en aquest debat polític, a la vegada que la seva opinió té una autoritat indiscutible.

Vidal passa a ser l'expert geogràfic en qüestions regionalistes i la seva consideració augmenta a mesura que va desenvolupant el concepte de regió econòmica.³⁵ Savi, rigorós, cap i mestre d'una escola científica –per tant, representant d'un nucli científic important–, el seu llibre *Tableau de la géographie de la France* (1903) passa a ser el breuari del pensament regionalista; mentre que les obres i monografies regionals dels geògrafs francesos són sovint citades i recomanades a la revista *Action regionaliste*, òrgan de la *Federation Regionaliste Française*. Els lligams amb les idees regionalistes sembla que eren amb el moviment econòmic i polític més relacionat amb els actors econòmics de les províncies que no amb el regionalisme contrarevolucionari de Maurras.³⁶

34. En el mapa que s'inclou en aquest article i que és una proposta de regionalització de Vidal, no hi figuren el nom de les regions; significativament, només hi consten els noms de les ciutats capitals de les regions. És interessant de remarcar com en els escrits de Vidal no es parla mai dels departaments administratius.

35. En el *Congrés des Sociétés de Géographie* de 1911 celebrat a Roubaix, Vidal ja és considerat el principal expert en temes de regionalització.

36. Així ho indiquen les geògrafes Ozoug-Marignier i Robic (Ozoufzouf-Marignier; Robic 1995, p. 559). Per a una visió general sobre el moviment regionalista francès es pot consultar el llibre de Thiébaud Fleury (1966).

37. En aquest congrés es feu un homenatge pòstum a Vidal de la Blache, mort pocs dies abans (Hausser 1918).

38. La geògrafa alemanya Mechtild Rössler ha treballat molt aquest període de la geografia alemanya i la seva relació amb el règim nazi (Rössler 1989, p. 419-431). Aquesta geògrafa feu una estada a Barcelona el novembre de 1992, on impartí un seminari en el Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona sobre la geografia a Alemanya i donà una conferència en la Societat Catalana de Geografia (Rössler 1993, p. 203-212).

El gran debat sobre la nova configuració administrativa de l'Estat francès que s'inicia a principis de segle té un dels seus punts àlgids el 1918,³⁷ amb la celebració del Congrés de la *Federation Regionaliste Française*. En aquest congrés, la participació dels geògrafs tingué una gran rellevància, tot i que no es va resoldre favorablement per als regionalistes, ja que els projectes i propostes van quedar en un no res.

Els regionalistes francesos no volen suprimir l'escala departamental, sinó que volen sobreposar-hi un grau regional, ja que consideren que aquest segon grau (que respon a les noves estructures territorials que es van configurant) ha de contribuir necessàriament a una major descentralització de l'administració de l'Estat. Recordem que aquest era també un dels arguments de Rovira i Virgili en favor de les dues escales en la divisió territorial de Catalunya. La introducció d'una demarcació supracomarcal havia de contribuir, segons Rovira i Virgili, a la descentralització, a més d'incidir –tot contrarestant-lo– en el procés de centralització de les estructures administratives i governamentals a Barcelona.

No sabem si tots els ponents estaven al corrent de les idees dels regionalistes francesos, però en els treballs de la Ponència no hi ha cap constància. Sabem que Rovira i Virgili, Pau Vila i Valls i Taberner coneixien aquest debats i és plausible pensar que la idea dels dos nivells administratius, que tant va defensar Rovira i Virgili, estigués relacionada amb aquesta línia de pensament regionalista dels federalistes francesos.

7.2 La geografia alemanya: Christaller i la reforma administrativa dels territoris orientals del *III Reich*

Com hem dit, a Alemanya es donà una altra experiència de proposta de reforma de l'administració territorial basada en plantejaments i supòsits d'una teoria geogràfica. En aquest cas no podem parlar d'escola geogràfica, ja que es tracta de l'obra teòrica d'un únic autor. Es tracta del geògraf alemany Walter Christaller i de la "Teoria del lloc central", que formulà l'any 1933.

Durant el *III Reich*, molts geògrafs col·laboraren activament amb diferents institucions governamentals.³⁸ Amb la intenció de crear un corpus de coneixement considerable sobre els territoris orientals, el *Reich* finançà un bon nombre d'institucions de recerca social que tenien com a temes prioritaris l'estudi de la població, les característiques germàniques d'aquests territoris, el planejament territorial, la localització de la població, la distribució de les indústries, la dispersió de les grans ciutats i dels centres industrials... aquestes qüestions, entre d'altres, eren objecte d'estudi i de recerca. En aquestes institucions, els geògrafs hi participaren molt activament apli-

cant conceptes acadèmics de la disciplina (*Lebensraum, Volks und Kulturboden...*), formulant propostes i definint i concretant polítiques específiques. Aquests estudis s'intensificaren després de la invasió de Polònia, ja que l'estat necessitava estudis molt acurats per dur a terme la seva política territorial de *relocalització* de la població i de les activitats.

En aquest context, la “Teoria del lloc central” que Christaller havia formulat l'any 1933 prenia una significació considerable: varies agències i institucions dedicades a la planificació dels territoris orientals s'inspiraren en els seus plantejaments i Christaller mateix treballà en varies d'aquestes institucions. Dirigí un grup d'estudis sobre les localitats centrals (*Arbeitskreis Zentrale Orte*) i participà en nombrosos grups de discussió sobre l'aplicació de la seva teoria a l'Alemanya nazi. Després de l'ocupació de Polònia col·laborà en el Pla General dels Territoris de l'Est (*Generalplan Ost*), específicament en la determinació del nou sistema de ciutats i en la definició de l'organització administrativa. Aquest pla depenia directament de Himmler, a qui Hitler havia confiat la reorganització i creació dels assentaments en els nous territoris conquerits.

La confrontació de les seves formulacions teòriques amb la pràctica concreta de planificar un sistema de ciutats i una organització territorial i administrativa en els nous territoris conquistats dugueren Christaller a alguns replantejaments teòrics i a la formulació del que va anomenar “Teoria de l'organització espacial de l'administració”. L'organització administrativa de l'Estat s'havia de recolzar en un sistema administratiu basat en una jerarquia de ciutats i de districtes. Aquest sistema administratiu assegurava, segons Christaller, la màxima eficàcia i garantia una distribució racional dels serveis públics. La nova estructura administrativa es recolzaria en unes unitats o cel·les organitzades centralment al voltant d'una localitat central petita –la capital de districte–, que a la vegada gravitarien al voltant de les localitats centrals de nivell superior. Aquesta organització havia de suposar uns àmbits espacialment

39. Segons ens diu M. Rössler (1989, p. 427) en el judici de Nuremberg no es pogué demostrar que s'havia fet el Pla pels Territoris de l'Est (*Generalplan Ost*); l'argument de Konrad Meyer, geògraf i un dels principals impulsors d'aquest pla, fou que es tractava únicament de documents i treballs científics. Aquest personatge, àdhuc adduït en el seu descàrrec que en les seves oficines havia empleat a més d'un científic d'ideologia clarament antifeixista, entre ells cita a Walter Christaller, afiliat a l'SPD l'any 1922 i que quan se celebra el judici de Nuremberg està afiliat al partit comunista alemany. Aquestes afiliacions polítiques de Christaller les confirmen tots els autors que han estudiat la vida i l'obra de Christaller i plantegen un interrogant sobre els motius de la seva col·laboració amb el règim nazi.

40. Aquesta revista donava àmplies notícies dels treballs de geografia i d'altres ciències socials, que es publicaven a França bàsicament, però també ressenyava publicacions i treball d'altres països europeus i americans.

integrats, complexos funcionalment i en els quals les relacions fossin nombroses i regulars, tant en el temps com l'espai. Ja que la majoria d'aquestes relacions es donarien en la localitat central de nivell superior, aquest àmbits administratius estarien fortament units i tindrien una identitat territorial molt reforçada. Proposa un model teòric jeràrquic de regions administratives i de planificació en 7 escales, que comprèn des de les granges o petits assentaments fins a la capital nacional. Seguia així el model $k=7$ del seu principi administratiu originari. En l'aplicació pràctica d'aquest model, Christaller fou necessàriament molt flexible, tant en la grandària de les poblacions i les àrees, com dels llinars de població de les localitats capitals administratives.

La implantació de les propostes d'organització territorial i administrativa de la Polònia ocupada tingué sortosament una vida curta: el desenllaç de la guerra hi posà fi.³⁹ Ens interessa aquí el fet que –gairebé simultàniament als treballs de la Ponència de la divisió territorial– a Alemanya s'estava plantejant una divisió territorial administrativa per a la Polònia ocupada, basada en els plantejaments teòrics d'un geògraf. El principi de *nodalitat* i la importància de les relacions econòmiques són, en ambdós casos, elements clau en la determinació des les demarcacions administratives. Tret d'això, cap més similitud –els objectius d'ocupació, de domini, d'expulsió de la població, etc.– de l'Alemanya nazi són l'antítesi dels objectius del govern de la Generalitat a l'hora de plantejar una nova divisió territorial de Catalunya.

7.3 Els models de gravitació: Reilly

L'any 1931, als Estats Units (Texas), Williams J. Reilly (Reilly 1931) planteja un model de gravitació del comerç que estableix que l'àrea d'atracció d'una ciutat està en relació directa amb la seva població i indirectament relacionada amb la distància. El model de Reilly és considerat el primer model gravitatori que es planteja la determinació de les àrees de mercat d'una ciutat (fou àmpliament difós i utilitzat en estudis de mercat). Diferents autors en modificaren alguns paràmetres per tal de facilitar-ne l'aplicació i augmentar-ne la representativitat i eficàcia en els estudis d'atracció de les ciutats i les seves àrees d'influència (Tagliacarne 1956).

No tenim cap constància que Pau Vila o cap altre membre de la Ponència coneguessin el model de Reilly ni les seves aplicacions; tampoc hi hem trobat cap referència en la revista *Annales de Géographie*.⁴⁰ Els membres de la Ponència, quan es plantegen analitzar les àrees de mercat de les ciutats, no pensen en l'aplicació d'un model de gravetat, sinó que adopten el mètode d'enquesta de la geografia francesa.

En tot cas, és interessant de ressaltar com contemporàniament –però amb altres motivacions que la d'establir una divisió territorial basada majoritàriament en relacions i espais econòmics– es plantegen unes metodologies i uns models gravitatoris per determinar àrees de mercat. Haurem d'esperar fins a la dècada dels seixanta per trobar estudis que integrin les dues metodologies.

7.4 Els congressos internacionals de geografia i la qüestió dels àmbits administratius i de les regions

L'any 1922 es funda la Unió Geogràfica Internacional i, a partir d'aquesta data, els congressos internacionals de geografia (que s'havien iniciat l'any 1871) estaran organitzats per aquesta associació, que aglutinarà els interessos, les discussions científiques i els temes de recerca dels geògrafs. El caràcter de difusió del coneixement i la recerca que tenen els congressos científics era molt més accentuat a principis de segle que no en l'actualitat; en aquest sentit, és interessant veure quins eren els temes de debat en els congressos de geografia a la dècada dels anys trenta i quin era el paper atorgat als temes relacionats amb els àmbits administratius i les regions econòmiques i els seus límits.⁴¹

Segons Michèle Egly, els estudis i debats sobre la regió no tenen una certa notorietat en els congressos de geografia fins al congrés d'Amsterdam (1938). Aquest fet

41. L'any 1972, la *Union Géographique Internationale (International Geographical Union)* publicà el llibre *La Géographie a travers un siècle de congrès internationaux. Geography through a century of international*. Pel tema d'aquest article són interessants les aportacions de Paul Claval (Claval 1972, p. 131-145) i de Michèle Egly (Egly 1952, p. 146-160), així com les ressenyes dels congressos internacionals de geografia de la revista *Annales de Géographie*.

42. Malgrat el títol en francès la comunicació està escrita en alemany.

43. Pau Vila feu una ressenya de la seva estada a Amsterdam en motiu d'aquest congrés, però no menciona els debats que s'hi produïren. Vegeu "La Publicitat" del 15 de novembre de 1938. L'article es titula "El Congrés Internacional de Geografia d'Amsterdam". En aquest article, Vila parla de la seva trobada amb dos geògrafs alemanys. Trobada tensa i freda perquè "... lluny de Catalunya nosaltres portàvem viu el dolor de la pàtria; no podíem oblidar el mal que ens feia Alemanya". Un dels alemanys, diu Vila, sembla no combregar amb les idees del *Reich*, l'altre veu clarament que sí, i malgrat que estaven a la mateixa taula en un sopar del congrés, al dir-li que venia de Barcelona "... no li quedaren ganes de dir-nos res més en tota la vetlla". Era Christaller un d'aquests dos alemanys? Quin dels dos?

44. Pau Vila a París (1931) presentà el treball "*Localitzacion des anciennes industries en Catalogne*", a Varsòvia (1934): "*Localisation et évolution de l'industrie du papier en Catalogne*", i a Amsterdam (1938), "*Le peuplement de la Catalogne. Le problème géographique de l'eau*".

no deixa de sorprendre, si tenim en compte els nombrosos treballs de geografia regional que es realitzen aquests anys en molts països europeus i la importància que la geografia francesa dona a la regió. Egly n'apunta una explicació:

“La notion de géographie n'était pas, ou très superficiellement, analysée, au niveau des congrès. Tout se passait comme si l'évidence de son contenu dispensait de travailler à son approfondissement. Or la terminologie adoptée par les différents auteurs, lorsqu'elle ne trahit pas un flottement dans la signification du concept, reflète de graves divergences. C'est ainsi que l'un appelle “région” de que l'autre appelle “paysage”, et que les types de paysages et de régions ont eu une fâcheuse tendance à se multiplier” (Egly 1952).

Hi ha, lògicament, excepcions notables. Per exemple, en el congrés de París (1931), G. Chabot presenta la comunicació *“Les zones d'influence d'un ville”*, en la qual es planteja la ciutat com un element de cristallització regional i la necessitat de delimitar-ne la seva àrea d'influència.

Tot i que en el congrés de Varsòvia (Egly 1934) es planteja la qüestió de la delimitació de les regions en algun debat, és en el congrés d'Amsterdam quan els temes de la sistematització del concepte de regió i les diferents tipologies de regions existents, així com la qüestió de la delimitació regional es plantegen clarament i es debaten en profunditat. Seguint Egly, sembla que la regió urbana és la que genera un debat més ric i la que tindrà un desenvolupament més fructífer amb els anys. En aquest congrés, Christaller presentà la comunicació *“Rapports fonctionnels entre les agglomérations urbaines et les campagnes”*,⁴² que va influenciar en gran part el debat sobre les regions urbanes.

Pau Vila, que havia participat en els congressos de París (1931) i Varsòvia (1934), assistí al congrés d'Amsterdam en tant que delegat de la Generalitat, i degué seguir amb interès aquest debat sobre les regions nodals i la delimitació de les àrees d'influència de les ciutats a partir de relacions comercials.⁴³

El tema de la definició i delimitació de les circumscripcions administratives no sembla que fos un tema de debat en aquests congressos geogràfics. Possiblement, aquest tema sorgí tangencialment en el debat regional a Amsterdam, però en tot cas no fou mai un debat prioritari. Recordem que en la geografia francesa –tot i el seu entroncament amb el pensament regionalista– el tema de les divisions territorials per a l'administració mai suscità un debat científic.

Probablement, aquesta sigui l'explicació del perquè Pau Vila i els altres geògrafs de la Ponència no presentaren als congressos internacionals de geografia els treballs de la Ponència: no eren temes prioritaris de debat científic en la comunitat de geògrafs. Recordem també, com hem dit més amunt, que els ponents (com consta en les actes de la Ponència) en cap moment consideraren que el seu era un treball “acadèmic”, sinó un treball de caire “tècnic” previ a la formulació de la proposta de divisió territorial de Catalunya.⁴⁴

8. L'ambient geogràfic a Catalunya

A l'inici dels anys trenta, la geografia catalana aplega ja un nombre estimable de treballs de geografia d'un elevat nivell científic, molts d'ells publicats a la col·lecció Enciclopèdia Catalunya de l'editorial Barcino. En sobresurten *La Cerdanya*, de Pau Vila (1926); *La Plana de Vic*, de Gonçal de Reparaz (fill) (1928), i el *Resum geogràfic de Catalunya* en nou volums, de Pau Vila (1928-1935). En aquesta mateixa col·lecció es publicaren també diverses obres del geòleg francès Marcel Chevalier, com *El paisatge de Catalunya* i la *Geologia de Catalunya*.

No tota la geografia que es conrea a Catalunya en aquesta època s'inscriu en la geografia francesa: geògrafs com Huguet del Villar i el mateix Gonçal de Reparaz (fill) tenen altres filiacions científiques. En tot cas, l'escola francesa és clarament la predominant i és amb la que els geògrafs de la Ponència estan en contacte.

8.1 Pau Vila: la relació amb la geografia francesa i la preocupació pel debat comarcalista

Pau Vila és el geògraf català que en aquells moments té més contactes amb la geografia francesa i, per tant, és la persona clau en la difusió de la geografia francesa a Catalunya. Sobre Pau Vila s'ha escrit molt,⁴⁵ aquí només recordarem alguns punts de la seva biografia, que ens semblen de particular interès per als temes que tractem aquí.

El 1922, Vila fa una estada a l'*Institut de Géographie Alpine de Grenoble*, dirigit per Raoul Blanchard. Aquesta estada suposà el contacte directe amb un dels deixebles de Vidal de la Blache més importants. Vila també coneix els contactes entre els geògrafs francesos i els regionalistes a Grenoble, ja que Blanchard és un dels promotors d'un important moviment regionalista al Delfinat (Vila 1978, p. 86-90). Més tard, Vila facilità la vinguda a Catalunya de Blanchard i un grup de geògrafs francesos de Grenoble. Des del Centre Excursionista de Catalunya, com veurem més endavant, els contactes amb els geògrafs francesos s'intensificaren. En aquests

45. Es poden consultar, entre d'altres, les aportacions biogràfiques a *La bibliografia de Pau Vila* (Galera 1975); la *Lliçó introductòria. Pau Vila i Dinarès. Breu cronologia biogràfica* (Lluch 1979, p. 5-11); el pròleg a la reedició de *La Cerdanya* (Nel·lo 1984, p. 7-14), i el llibre *Pau Vila: he viscut! Biografia Oral. Converses amb Bru Rovira* (Rovira 1989).

46. Sobre aquest tema, es poden consultar els treballs del geògraf Jordi Martí-Henneberg i el llibre *100 anys d'història del Centre Excursionista*, publicat per la mateixa entitat l'any 1995.

mateixos anys, Vila dirigeix la traducció castellana de *La geografia universal*, de Vidal de la Blache i Lucien Gallois, que significà la introducció a l'estat Espanyol d'una de les grans obres de la geografia francesa.

Pau Vila desenvolupà una intensa activitat com a professor de geografia en diverses institucions: Estudis Normals de la Mancomunitat (1920), Escola d'Agricultura de Barcelona (1930), Escola Normal de Mestres de la Generalitat (1931), Institució d'Estudis Mercantils de la Generalitat (1931) i Estudis Universitaris Catalans (1932). En totes aquestes institucions fou professor de geografia i divulgà, entre els nombrosos deixebles, els principis, conceptes i mètodes de la geografia francesa.

Ja hem vist com, atent al desenvolupament científic de la geografia, assisteix als congressos internacionals de París, Varsòvia i Amsterdam, on entra en contacte amb altres corrents metodològics de la geografia que, tanmateix, no l'aparten de la geografia possibilista francesa.

A partir de 1930 i fins a 1937, Pau Vila dedicà una especial atenció al debat *comarcalista* i a la futura divisió territorial de Catalunya. Ja abans de constituir-se la Ponència (1930) i en el marc del Centre Excursionista de Catalunya, havia dirigit un curs que tenia per títol "Treballs de preparació, investigació i discussió per arribar a la delimitació comarcal de Catalunya", a més d'haver participat en el cicle de conferències sobre el debat *comarcalista* organitzat per la Casa del Vallès. En la conferència que hi pronuncià hi ha dues aportacions de gran rellevància: per un costat, presentà una síntesi de les diferents *comarcalitzacions* proposades fins aleshores, treball que després ampliarà i completarà en el llibre de 1933 *La Divisió Territorial: estudis i projectes*; en segon lloc, presentà una metodologia per a l'anàlisi de la realitat comarcal i la delimitació i proposta d'una divisió territorial de Catalunya basada en les comarques. Avançà, doncs, algunes de les línies d'anàlisi que després desenvoluparà en el marc de la Ponència. Probablement, no es podia imaginar que pocs mesos després ell mateix seria el vice-president de la Ponència, que havia de proposar al Govern de la Generalitat una divisió territorial per a l'administració de Catalunya.

8.2 El Centre Excursionista de Catalunya

El Centre Excursionista de Catalunya va ser una institució clau per al desenvolupament de moltes disciplines als inicis de segle XX. La geologia, l'arqueologia i la geografia foren disciplines a les quals el Centre Excursionista de Catalunya donà un impuls important. En aquesta direcció, l'excursionisme científic de les primeres entitats excursionistes del país fou un element decisiu.⁴⁶ Pel que fa a la geografia, el

Centre Excursionista de Catalunya va ser un dels camins d'entrada de la geografia francesa *vidaliana*; quant a la divisió territorial, el Centre va ser un dels llocs de debat sobre la divisió territorial de Catalunya.

8.2.1 El Centre Excursionista de Catalunya i la geografia francesa ⁴⁷

A la dècada dels anys trenta, els contactes del Centre Excursionista de Catalunya amb la geografia francesa eren molt estrets. Ja a l'any 1929, el Centre acull una vinguda d'estudiants de la *Université de Paris* a Catalunya, que pertanyien a la Unió Geogràfica de la Facultat de Lletres de la Sorbona. En aquesta vinguda, organitzada per Gonçal de Reparaz (fill), es fa una excursió per la Cerdanya i el Rosselló. En les sessions *acadèmique* que es realitzaren, Pau Vila hi impartí una conferència sobre la Cerdanya. Aquesta visita és la primera d'una sèrie de vingudes d'estudiants universitaris francesos amb els seus professors, que sempre són acollits pel Centre Excursionista. Al febrer de 1933 el Centre Excursionista de Catalunya rep la visita de Daniel Faucher –geògraf pirenaic de la Universitat de Toulouse– i un grup d'estudiants de l'Institut de Geografia d'aquesta universitat. En aquesta estada, Faucher imparteix varies conferències: en el mateix centre, a l'Escola Normal de la Generalitat i a l'Institut Francès. A la primavera d'aquest mateix any, és Raoul Blanchard –de l'Institut de Geografia Alpina de Grenoble– qui ve a Catalunya i al Centre Excursionista amb un grup d'estudiants. El contacte amb Grenoble potser era el més estret, ja que Pau Vila, com hem dit, hi havia fet una estada l'any 1922 i el “Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya” havia publicat alguns treballs de Blanchard.

Els contactes amb la geografia francesa no es limitaren a aquestes estades d'universitaris francesos amb els seus professors, sinó que el Centre també rebé la visita de

47. El *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* és una bona eina per analitzar el paper d'aquesta institució en la difusió de la geografia francesa, no només per les notícies que ens dóna sobre les activitats de la institució, sinó també perquè permet veure la influència de la geografia *vidaliana* en els articles geogràfics.

48. Tot i que la presència de la geografia francesa és predominant, el Centre rep també la visita d'algun geògraf britànic, concretament E.H.G. Dobby del *Birbeck College* de la Universitat de Londres, que estudia els paisatges meridionals i occidentals de Catalunya.

49. Es disposa d'una reimpressió d'aquest article a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, vol. 35, juny, 1993.

50. Cèsar August Torras morí el mes de juny de 1923, però fins l'agost de 1926 anaren apareixen en el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* aquestes petites monografies comarcals que l'autor havia deixat escrites.

geògrafs de gran prestigi, com Max Sorre o Henri Gaussen, i es mantingueren contactes i col·laboracions amb instituts geogràfics i departaments universitaris de Grenoble, Toulouse o Lió.

La biblioteca del Centre adquiria els treballs dels geògrafs francesos i les principals publicacions periòdiques de geografia en llengua francesa: *Annales de Géographie*, *Revue Géographique des Pyrennes et du Sud-Ouest*, *Butlletín de la Société Languedocienne de Géographie*, *La Géographie* i *Bulletin de la Société Neuchateloise de Géographie*.⁴⁸ En aquest mateix context, la biblioteca del Centre Excursionista de Catalunya rebia periòdicament els volums de la *Géographie Universelle* de P. Vidal de la Blache i L. Gallois i també la traducció al castell   d'aquesta obra, que dirigia Pau Vila.

Segurament, el fet que Pau Vila fos nomenat president del Centre Excursionista de Catalunya el juliol de 1931 accentu   i intensificà aquests contactes amb la geografia francesa.

8.2.2 El Centre Excursionista de Catalunya i la divisió territorial de Catalunya

Des de 1897, quan Norbert Font i Sagué obtingué un premi en els Jocs Florals amb el treball "Determinació de les comarques naturals i històriques de Catalunya", les aportacions del Centre Excursionista de Catalunya i els seus socis, com és el cas del propi Font i Sagué, al debat comarcalista i posteriorment al debat sobre la divisió territorial tingueren una certa rellevància. En efecte, ja l'any 1919 es publicaren dos articles sobre la qüestió comarcal, un de Faura i Sans i l'altre de C  sar August Torras.⁴⁹ El primer feia dependre en gran part la divisió comarcal de les estructures geològiques, mentre que la proposta de Torras ja tenia un caràcter clarament polític-administratiu. En la seva proposta, advocava per una adaptació de les comarques naturals a la divisió administrativa de Catalunya i plantejava una estructura territorial administrativa basada, sobretot, en grans demarcacions. Les comarques naturals i tradicionals, sense ser esquarterades, serien unes subdivisions d'aquestes demarcacions.   s a dir, proposava un divisió territorial en dues escales, tal com proposaria la Ponència uns quants anys més tard. Pau Vila (Pau Vila 1933, p. 33-34) inclou aquesta proposta en el grup de divisions comarcals de concepció política i mostra la seva coincidència de criteris amb alguna de les qüestions proposades per Torras (Torras 1931, p. 25-26). Entre 1919 i 1926,⁵⁰ el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* publicà periòdicament les petites monografies comarcals de C.A. Torras, sovint resum de les conferències pronunciades en la mateixa entitat.

Després de les aportacions de Faura i Sans i de Torras, hi ha un llarg silenci durant el qual aquest debats no són presents en la vida social i acadèmica de l'en-

titat. Probablement, la nova realitat política espanyola que comportà la dissolució de la Mancomunitat no afavoria el debat *comarcalista* ni molt menys el plantejament d'una nova divisió territorial de Catalunya. Tot i que en aquests anys apareixen algunes propostes noves de *comarcalització* (Vila 1933), el Centre Excursionista de Catalunya en queda al marge. Caldrà esperar a l'any 1930 per trobar noves aportacions del Centre al debat *comarcalista* i a la problemàtica de la divisió territorial. En efecte, la secció de geografia i geologia organitza el curs sobre la delimitació comarcal aquest mateix any, que dirigeix, com hem dit més amunt, Pau Vila. Probablement, la divisió comarcal que es defineix en aquest curs és la que s'utilitza en el *Nomenclàtor de pobles i poblats de Catalunya*, que el centre publica l'any 1931.⁵¹ Aquest mateix any es publica en el "Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya" una sèrie de dos articles de l'enginyer Antonio Gallardo sobre "La solució del problema comarcal", on l'autor aborda el tema des de la perspectiva de l'existència de zones marginals entre comarques que són de difícil assignació. Es una perspectiva nova: partir del reconeixement de l'existència d'uns àmbits comarcals que no necessàriament comprenen la totalitat del territori. A partir d'aquesta realitat, l'autor proposa una metodologia per arribar a una divisió territorial administrativa, que compregui la totalitat del territori i permeti l'assignació de les zones marginals a les diferents comarques.

Ja hem parlat de l'expectació sobre els resultats dels treballs de la Ponència i com aquest expectació era més important en les comarques i ciutats que veien perillar la seva capitalitat. Les comarques del Camp de Tarragona i les de les terres de l'Ebre eren, en aquest sentit, particularment sensibles. En aquest marc, cal situar el treball de Francesc Blasi Vallespinosa –soci del Centre i col·laborador assidu del "Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya"–, titulat "El problema de les comarques catalanes. Departament meridional". La preocupació per a la nova divisió administrativa és important. En aquest sentit, l'article de Blasi Vallespinosa (dedicat a la divisió comarcal de les comarques tarragonines) és representatiu d'aquesta preocupació i de la persistència –encara present entre alguns estudiosos comarcals– d'una visió comarcal molt arrelada a les comarques naturals.

El mes d'abril de 1933, el "Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya" publi-

51. En la reedició de l'any 1936 d'aquest Nomenclàtor s'utilitzà ja la divisió comarcal de la Ponència. L'any 1964 l'editorial Aedos en va fer una nova edició.

52. Sobre aquest primer període de la Societat Catalana de Geografia es pot consultar el número 19 de la revista *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*.

53. La primera Junta de la Societat estava formada per: Pau Vila (president, havia deixat la presidència del CEC pocs mesos abans), Pere Blasi (vicepresident), Lluís Solé i Sabarís (comptador), Enric Ribes i Virgili (tresorer) i Josep Iglésies (secretari).

ca l'article de Pau Vila "La divisió territorial de Catalunya". Vila hi fa una presentació dels treballs i resultats de la Ponència i de la proposta de divisió territorial de Catalunya, que la Ponència havia presentat al Govern de la Generalitat. En la mateixa línia de divulgació dels treballs i de la proposta de la Ponència, el 21 d'abril d'aquest mateix any, dos dies abans de la publicació del llibre *La divisió territorial de Catalunya. Estudis i projectes*, Vila presenta aquest mateixos treballs i resultats en una conferència celebrada al mateix Centre que fou radiada i seguida amb gran interès.

Així, des dels primers treballs de Cèsar August Torres i de Faura i Sans fins a la presentació de la proposta de divisió territorial de Catalunya de la Ponència per part de Pau Vila, el Centre Excursionista de Catalunya es feu ressò del debat que hi havia a la societat catalana al voltant de la qüestió comarcal; també fou un fòrum de discussió i treball sobre la problemàtica d'una nova divisió territorial de Catalunya basada en el fet comarcal.

8.3 La Societat Catalana de Geografia

El novembre de 1935, es funda la Societat Catalana de Geografia, filial de l'Institut d'Estudis Catalans.⁵² En el document que recolza la seva fundació s'hi diu:

"D'un quan temps ençà es nota en el nostre poble el desvetllament d'una viva curiositat pels estudis geogràfics, malgrat que l'escassetesa d'estudiosos doctes és prou evident. La geografia entre els catalans, si es deixen de banda els estudis netament geològics, no havia estat durant molt de temps altra cosa que l'ampliació de l'excursionisme. Potser ha arribat l'hora que a Catalunya es doni a aquesta ciència la independència i la categoria que arreu del món li és justament reconeguda..."

Malgrat la brevetat del període entre la seva fundació i la guerra civil, la Societat Catalana de Geografia tingué un paper important en la consolidació d'aquesta ciència: aglutinà, coordinà i impulsà els treballs dels geògrafs i esdevingué així el marc científic i acadèmic adequat per al desenvolupament de la geografia. Els fundadors i impulsors de la Societat foren, en gran part, les mateixes persones que des del Centre Excursionista de Catalunya havien impulsat els estudis geogràfics i havien establert els contactes amb la geografia francesa;⁵³ ara, el marc és molt més idoni i, en conseqüència, l'ambient geogràfic pren una nova embranzida.

Des de la seva fundació fins a la tardor de 1936, la Societat Catalana de Geografia va tenir una activitat molt intensa. Cal ressaltar la iniciativa de crear una llicenciatura de geografia per tal de consolidar els estudis geogràfics a la universitat. Amb aquest objectiu es demanava també l'establiment d'una Facultat de

Geografia. Aquesta iniciativa tenia el recolzament de l'Institut d'Estudis Catalans i d'altres entitats catalanes, entre elles el Centre Excursionista de Catalunya (on probablement s'havia plantejat per primera vegada aquesta iniciativa). La guerra estroncà, com tantes altres coses, aquesta iniciativa; caldrà esperar fins a finals de la dècada dels seixanta perquè a Catalunya es pugui cursar una llicenciatura de geografia.

Les relacions amb la geografia francesa s'intensifiquen i, enlloc del Centre Excursionista, el marc en el qual s'organitzen ara és el de la Societat. Des de les primeres sessions, la junta comença a preparar la visita de professors i estudiants del l'Institut de Geografia de la Universitat de París, dirigit aleshores per Emmanuel de Martonne. Aquesta visita, prevista pel juliol i agost de 1936, finalment no es dugué a terme, ja que una notificació del Conseller de Cultura la suspengué.

Malgrat la dificultat dels temps, la Societat celebrà nombroses sessions científiques, en les quals membres de la Societat o persones convidades presentaven les seves recerques. Ara bé, tot i que tres membres de la junta de la Societat havien estat membres de la Ponència, cap d'aquestes sessions es dedicà a la divisió territorial de Catalunya. Una vegada més, cal concloure que els ponents devien considerar que ni per la metodologia utilitzada ni pels resultats obtinguts el seu treball es podia considerar un treball científic, tot i que, com hem posat de relleu, quedava clarament emmarcat en una escola geogràfica concreta, que havia estat el seu referent metodològic.

9. La divulgació científica dels treballs de la Ponència

La divulgació dels treballs de la Ponència ha estat força irregular. Si bé en el seu moment la proposta de divisió territorial fou abastament divulgada, no ho foren tant els materials i documents elaborats per la Ponència. Com ja hem assenyalat, en el llibre que es publicà l'any 1933 s'hi inclouen els resultats de l'enquesta, però no sembla que tinguessin un ressò gaire ampli. De fet, no els hem trobat comentats ni citats en treballs i documents contemporanis. L'objectiu final dels ponents, lògicament, era proposar una nova divisió territorial de Catalunya, donant prioritat als resultats dels treballs i no a les metodologies utilitzades i els resultats obtinguts en

54. Sobre aquest tema, es pot consultar el llibre d'Enric Lluch i Oriol Nel-lo *El debat de la divisió territorial de Catalunya. Edició d'estudis, propostes i documents (1939-1983)*. A l'Estudi Preliminar, els autors donen un visió molt completa de la utilització de la divisió territorial de Catalunya després de 1939, per part de nombrosos estudiosos.

els diferents processos i tasques desenvolupades; tampoc la situació bèl·lica en què es va trobar immers el país poc temps després era la més apropiada per a la divulgació científica d'aquests treballs.

Acabada la guerra civil, la divisió territorial de la Ponència fou, com s'ha dit, un instrument de reivindicació política, malgrat l'obscurantisme del període franquista. Aquest fet n'assegurà la divulgació en la societat catalana. Ja és prou coneguda la seva utilització en nombrosos estudis socioeconòmics de Catalunya.⁵⁴ En canvi, és molt poc conegut el conjunt de materials que aplegà la Ponència: l'enquesta, els mapes, els reports dels viatges, etc. En efecte, l'enquesta es pot consultar en el llibre de 1933, però són molt escassos els treballs que hi fan referència. Una excepció a aquest oblit són els treballs de Soler i Riber sobre les estructures mercantils bàsiques de Catalunya.

A mitjan dècada dels quaranta, els treballs de la Ponència tenen una certa difusió en la geografia espanyola. Aquesta difusió es deurà bàsicament als treballs del geògraf valencià però resident a Saragossa José Manuel Casas Torres (i serà molt limitada).

A Catalunya, és amb la publicació de *La gènesi de la divisió territorial*, de Lluch i Nel·lo, que es divulguen tots els materials de la Ponència. Fins ara, tanmateix, aquests materials han sigut poc explotats, malgrat que constitueixen una bona base d'informació per a l'estudi de les estructures territorials de Catalunya al tombant de la dècada dels anys 20; a més, amplia la perspectiva temporal de l'anàlisi d'aquestes estructures.

9.1 Divulgació contemporània

A Catalunya, la divulgació contemporània de la divisió territorial proposada per la Ponència fou pràcticament nul·la. No hem sabut trobar cap referència, comentari o notícia sobre els dos llibres que Pau Vila escrigué sobre la divisió territorial que els emmarquà científicament en el context de la geografia francesa. La revista *Annales de Géographie*, principal òrgan de difusió del pensament, recerques i treballs de l'escola francesa, no se'n fa ressò. El fet no és que aquesta revista no conegués els treballs dels geògrafs catalans, ans el contrari. Poc temps després de la publicació de *La Cerdanya*, de Pau Vila, Max Sorre en feia una ressenya molt elogiosa; pocs anys més tard, es publicà una ressenya de *La Plana de Vic*, de Gonçal de Reparaz (fill); els *Annales* es van fer ressò d'alguna de les visites a Catalunya dels professors i estudiants de centres i institucions universitàries de França, i inclús es va publicar una àmplia ressenya de Max Sorre sobre l'elaboració del mapa de Catalunya a escala 1:100 000 que havia iniciat la Mancomunitat de Catalunya. En canvi, no hi ha cap notícia sobre els treballs de la Ponència ni sobre els llibres

publicats. Es cert que la temàtica de les divisions territorials i administratives no era un dels temes als quals la geografia francesa dediqués més atenció, però tanmateix, la divisió territorial de Catalunya era el resultat d'uns treballs clarament emmarcats en la metodologia francesa i realitzats sota la direcció de Pau Vila, geògraf eminent i molt conegut entre els principals conreadors de la geografia francesa. No cal oblidar que els contactes i relacions de la geografia catalana amb la geografia francesa es mantenien amb els principals geògrafs francesos: Blanchard, Sorre, Faucher, Martonne...

Per entendre aquest oblit (?) potser caldria tornar a recordar aquelles paraules d'una de les primeres sessions de la Ponència: "Hom considera que una delimitació de comarques és una tasca acadèmica i que la comissió ha de restar-ne al marge." Tenien clar que no feien un estudi acadèmic-científic; aquesta potser és l'explicació de la poca divulgació que tingueren els seus treballs entre els ambients científics. Confirmaria aquesta idea el fet que Pau Vila, com ja hem explicat, no presenta tampoc els treballs de la Ponència als congressos internacionals de geografia als quals assistí. Ens queda l'interrogant de què hagués passat si no s'haguessin produït la insurrecció i la confrontació bèl·lica.

9.2 Els treballs de Soler i Riber ⁵⁵

Joan Soler i Riber fou un estudiós *comarcalista* que –des de fora del món professional més relacionat amb el territori– realitzà un bon nombre d'estudis sobre les estructures territorials de Catalunya i les diferents jerarquies en què s'articulen a les dècades dels anys seixanta i setanta. Els seus treballs són els únics en els quals s'utilitza la informació de les enquestes de la Ponència. Anant més enllà que els mateixos ponents, utilitza les dues preguntes de l'enquesta de la Ponència en l'anàlisi de les estructures mercantils bàsiques de Catalunya.

Els treballs de Soler i Riber s'orienten bàsicament cap a dos temes: la delimitació comarcal i els espais *subcomarcals*. En el primer, elaborà juntament amb Enric Lluch una proposta de *comarcalització* del País Valencià, que va tenir un acolliment

55. Sobre Joan Soler i Riber i la seva obra vegeu els documents 18,19,44 i 54 del llibre *El debat de la divisió territorial de Catalunya, 1939-1983* de Lluch i Nel·lo, i la nota al document 19.

56. Definició de "rodralia" de l'Enciclopèdia Catalana, redactada per Joan Soler i Riber.

57. En el llibre *La práctica de la geografía española*, (1992) Vilassar de Mar, Oikos-Tau, s'hi inclouen una sèrie d'entrevistes a geògrafs espanyols realitzades pels autors. El fragment citat correspon a l'entrevista a Casas Torres.

molt favorable. El catalanisme polític del País Valencià adoptà d'una manera gairebé unànime la seva *comarcalització*, que tingué una difusió important amb la publicació del nomenclàtor geogràfic del País Valencià, l'any 1970. També elaborà *comarcalitzacions* de les terres de la Franja de Ponent, de la Catalunya Nord i de les Illes, que han restat gairebé inèdites, i fou l'autor dels quadres comarcals i municipals de l'Enciclopèdia Catalana.

Soler i Riber, juntament amb Joan Rebagliato, és el primer en interessar-se pels espais *subcomarcals*. Consideren que aquests espais són les unitats territorials bàsiques en què s'estructura Catalunya, els anomenen rodalies i els defineixen així:

“Territori que comprèn un petit grup de centres de poblament amb unes afinitats directes bàsiques en el sentit humà i de l'economia elemental, centrats per una població que exerceix atracció sobre la resta del grup”.⁵⁶

En la delimitació d'aquestes unitats, Soler i Riber utilitza bàsicament la informació de l'enquesta de la Ponència. Assigna cada municipi no al mercat principal (la primera pregunta sobre els mercats de l'enquesta de la Ponència), sinó al mercat més proper, sigui el principal o el secundari (la segona pregunta referent al mercat de l'enquesta). El resultat d'aquest procés són unes àrees més compactes i homogènies que les que en resultarien de considerar únicament el mercat principal. Amb aquest procediment es defineixen 140 rodalies, que classifica segons la seva grandària en 3 escales i 11 grups. Les aportacions de Soler i Riber, doncs, són importants en aquest dos aspectes: per un costat, utilitza el material de l'enquesta de la Ponència en l'anàlisi de les estructures territorials de Catalunya, tenint en compte les dues preguntes que fan referència al mercat; per l'altre, conjuntament amb Joan Rebagliato, és el primer estudiós interessat en els espais *subcomarcals*.

Tot i que els treballs de Soler han estat sovint consultats per nombrosos estudiosos interessats en les divisions territorials *subcomarcals* i en la comarcalització del conjunt dels Països Catalans, la seva obra resta majoritàriament inèdita.

9.3 Divulgació dels treballs de la Ponència a la geografia espanyola

La difusió a Espanya dels treballs de la Ponència es deu al geògraf José Manuel Casas Torres. L'any 1945, aquest geògraf va iniciar amb els seus deixebles una sèrie de treballs sobre les àrees d'influència dels mercats i fires, que va concretar en primer lloc a l'estudi de les ciutats aragoneses i, més tard, a Navarra i el País Valencià.

Casas Torres coneixia els treballs de la Ponència a través de Solé i Sabarís; ell mateix els cita com a antecedents dels seus estudis sobre les àrees de mercat:

“Realicé una serie de estudios de área de influencia de mercados de Navarra y Aragón

inspirado en la obra de Pau Vila, obra que presenta unos planteamientos muy similares a los de Christaller. Mis estudios en esta línea son el resultado de un viaje a Barcelona. En esta ciudad, Solé me enseñó unos trabajos realizados por la Generalitat antes de la Guerra Civil. Aquella división en comarcas i “veguerías” me impresionó y me interesó muchísimo” (García Ramon; Albet; Nogués⁵⁷ 1992, p. 82).

En efecte, els treballs de Casas Torres i els seus deixebles delimiten les àrees de mercat a partir d'una enquesta enviada als municipis, que també consta de tres preguntes.⁵⁸ Les enquestes les dirigeixen a 5 persones (rector, alcalde, mestre, metge i veterinari) i de les respostes obtingudes n'estimen els fluxos majoritaris. Sorpren la similitud de plantejaments que Casas Torres troba entre els estudis de la Ponència i l'obra de Christaller. L'estudi de les àrees de mercat que fa la Ponència i el mètode d'enquesta que utilitza estan (al nostre parer, com ja hem exposat) clarament entroncats amb la metodologia de l'escola francesa i les formulacions sobre les regions econòmiques de Vidal de la Blache. Queden molt lluny del principi de mercat de la teoria de la localitat proposada per Christaller.

En qualsevol cas, tot i que l'objectiu dels treballs de Casas Torres no era la delimitació d'uns àmbits territorials per a l'administració, sinó que es tractava d'analitzar les àrees d'influència de les ciutats, tots els treballs que es plantegen una possible divisió comarcal d'Aragó (ja en el període democràtic) tenen com a referents clàssics aquests estudis de Casas Torres.

Els treballs de Casas Torres i els seus deixebles, que es publicaren majoritàriament a la revista *Estudios Geográficos* i al *Consejo de Investigaciones Científicas*, tingueren una àmplia difusió en el món de la geografia acadèmica espanyola i generaren un nombre important de recerques sobre aquesta temàtica.⁵⁹ A través d'ells,

58. El primer d'aquests treballs és “Primeros resultados de una encuesta sobre mercados y comarcas naturales de Aragón”, publicat a la revista *Estudios Geográficos* núm. 20-21 agost-novembre de 1945. És en aquest treball on Casas Torres cita els treballs de la Ponència i, concretament, l'enquesta. S'atorga, però, la paternitat de la segona pregunta als mercats: “*Existen algunas diferencias de método [...] nosotros hemos añadido una pregunta nueva: la referente a los mercados secundarios*”. Sorpren aquest comentari de Casas quan en aquest mateix article cita el llibre de Pau Vila de 1933 que és justament on es publicaren els resultats de l'enquesta de la Ponència.

59. Tingueren també una certa difusió en la geografia anglosaxona amb la qual Casas Torres hi mantenia força contactes. Per exemple, l'any 1960 la revista *The Geographical Review* publica un petit article de Marvin M. Mikesell (professor assistent de la Universitat de Chicago) titulat “*Market centers of Northheastern Spain*” on es ressenyen els treballs de Casas Torres i els seus deixebles. Mikesell no menciona els treballs de la Ponència.

60. Curiosament, els atribueix a Josep Iglésies enlloc de a Pau Vila; ens podem preguntar si aquesta atribució responia a unes motivacions polítiques, (Pau Vila era a l'exili, i en canvi Josep Iglésies no es va exiliar) o senzillament es tractava d'una manca d'informació de Fontana Tarrats.

doncs, cal pensar que es divulgaren els treballs de la Ponència, però la difícil consulta dels llibre de Pau Vila publicats per la Generalitat de Catalunya i, molt probablement, l'evident connotació política que tenien en van dificultar la divulgació. Així, en la geografia espanyola els estudis sobre les àrees d'influència de les ciutats i els mercats s'associa sempre als treballs de Casas Torres i els seus deixebles, malgrat la referència inicial de Casas Torres als treballs de la Ponència i al llibre de Pau Vila de l'any 1933.

Posteriorment als primers treballs de Casas Torres, l'*Atlas Comercial de España* –publicat l'any 1963 pel *Consejo Superior de Cámaras de Comercio, Industria y Navegación* i dirigit per l'economista José M. Fontana Tarrats– cita els treballs de la Ponència i els dona una gran rellevància metodològica i una primacia europea en treballs d'aquest tipus. Tanmateix, no atorga aquesta supremacia únicament als estudis de la Ponència,⁶⁰ sinó que els equipara amb els de Casas Torres, que són posteriors. En efecte, en situar l'*Atlas Comercial de España* en el marc dels diferents estudis sobre mercats realitzats a Europa i als Estats Units, i en citar els principals antecedents i models d'aquests estudis, diu:

“En España deben citarse dos antecedentes valiosos, aunque fragmentarios: el de don José Iglesias, al utilizar en 1932, con primacia europea y casi en paralelo con los americanos tales técnicas para una nueva división territorial de Cataluña, y al profesor Casas Torres en sus magníficos trabajos sobre radios de mercado en Valencia y Aragón.”

Tanmateix, malgrat les referències que fan Casas Torres i l'*Atlas Comercial de España*, els treballs de la Ponència tingueren molt poca difusió entre la geografia espanyola; la seva difusió entre els conreadors d'altres ciències socials és probablement encara més escassa.

Queda obert l'interrogant, una vegada més, de quina hauria sigut la seva difusió si Pau Vila hagués presentat aquests treballs a un dels congressos internacionals de Geografia als quals hi va assistir o si tant sols haguessin estat ressenyats, resumits o comentats a la revista *Annales de Géographie*.

10. Algunes qüestions encara pendents

Després d'aquest breu recorregut sobre la divisió territorial de Catalunya i els treballs de la Ponència i el context científic en què s'emmarquen, queden algunes reflexions pendents.

Els treballs de la Ponència són una clara aplicació d'uns conceptes, una metodologia geogràfica i un pensament científic (la geografia francesa) a la definició i delimitació d'uns espais per a la administració territorial d'un país. No sabem si es tracta de l'úni-

ca experiència en què la metodologia de la geografia francesa s'aplica a una divisió territorial o bé si contemporàniament s'estava aplicant en la divisió territorial d'altres països; l'estudi comparatiu de les diferents aplicacions tindria un gran interès.

Els treballs de la Ponència també estan influenciats d'una manera o una altra pel pensament regionalista dels federalistes francesos. Aprofundir en l'estudi de la difusió d'aquesta línia de pensament a Catalunya i aprofundir en el pensament regionalista de Rovira i Virgili –entre d'altres– i el seu entroncament i/o relació amb els federalistes francesos també és un tema pendent. A Catalunya, aquesta relació tan directa entre el pensament regionalista i la geografia no sembla que hagi sigut important, però en tot cas el seu estudi seria rellevant per valorar el pes dels postulats regionalistes en el debat sobre la divisió territorial i, per tant, en les propostes i formulacions de la Ponència.

En un moment de canvi com l'actual –en què apareixen noves estructures territorials, els fenòmens de difusió de les activitats i la població en el territori tenen un abast que va més enllà dels àmbits pròpiament metropolitans– en el qual estan plantejats tants interrogants sobre les repercussions territorials de les noves tecnologies de la comunicació i la informació, serà imprescindible el coneixement de les estructures territorials heretades del passat recent per comprendre i valorar els processos futurs. En aquest sentit, els treballs de la Ponència ens poden permetre avançar en el coneixement del territori heretat, en la comprensió del territori actual i oferir-nos elements, no només per comprendre i pensar el futur del nostre territori, sinó sobretot per incidir en ell i transformar-lo.

Bibliografia

- Atlas comercial de España*. Madrid: Consejo Superior de Cámaras de Comercio Industria y Navegación, 1963.
- CASAS TORRES, José Manuel. “*Primeros resultados de una encuesta sobre mercados y comarcas naturales de Aragón*”, *Estudios Geográficos*, núm. 20/21, agost-novembre, 1945.
- CLAVAL, Paul. “*L'étude de l'habitat rural et le congrès internationaux de géographie*”. A *La géographie a travers un siècle de congrès internationaux. Geography through a century of international congresses*, publicat per la Union Géographique Internationale, 1972.
- DEMANGEON, Albert. “*Un questionnaire sur l'habitat rural*”, *Annales de Géographie*, vol. 35, 1926.
- “*Trois questionnaires et trois enquêtes de Géographie Humaine*”, *Annales de Géographie*, núm. 257, 1936.
- El problema comarcal de Catalunya*, Granollers, Casa del Vallès, 1931.
- “*Enquêtes regionales. Types de questionnaire*”; *Annales de Géographie*, núm. 97, 1909.
- EGLY, Michèle. “*Coment on delimita les régions dans la géographie humaine*”, *Annales de Géographie*, núm. 241, 1934.
- EGLY, Michèle. “*La notion de région à travers les congrès internationaux de géographie*” (1952), dins de *La géographie a travers un siècle de congrès internationaux. Geography through a century of international congresses*. Union Géographique Internationale, 1972.
- FLEURY, Thiébaud. *Le mouvement régionaliste français*. París, PUF, 1966.
- GALERA, Montserrat. *La bibliografia de Pau Vila. Miscel·lània Pau Vila: Biografia, bibliografia, treballs d'homenatge*. (Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Geografia). Granollers: Montblanc-Martin, 1975.
- GALLOIS, Lucien. “*Les noms de pays*”, *Annales de Géographie*, núm. 97, 1909.
- GALLOIS, Lucien. “*Paul Vidal de la Blache (1845-1918)*”, *Annales de Géographie*, núm. 147, 1918.
- GARCIA RAMÓN, M. Dolors; NOGUÉ FONT, Joan. *Pau Vila i Dinarès 1881-1980*, Geographers. Bibliographical Studies, Vol. 13. 1991.
- GARCIA RAMÓN, M. Dolors; NOGUÉ FONT, Joan; ALBET MAS, Abel. *La práctica de la geografía en España*. Vilassar de Mar: Oikos-Tau, 1992.
- Generalitat de Catalunya: *Divisió territorial. Estudis i projectes, Nomenclàtor de municipis*. Barcelona, 1933.
- Generalitat de Catalunya, Conselleria d'Economia. *La divisió territorial de Catalunya*, Barcelona, 1937.
- Generalitat de Catalunya, Departament de Governació, Direcció General d'Administració Local. *L'organització comarcal de Catalunya. La consulta municipal*. Barcelona, 1987.
- IGLÉSIES, Josep. “*Índex elemental de matèries i punts de vista geogràfics per a facilitar l'estudi d'una localitat catalana*”. [Actes i Comunicacions de la 1a Assemblea Intercomarcal del Penedès i Conca d'Òdena]. Martorell, 1950.

- IGLÉSIES, Josep. "Els quaranta anys de la Societat Catalana de Geografia". A *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 19, setembre, 1989.
- HAUSER, Henri. "Le Congrès de la Fédération Régionaliste Française", *Annales de Géographie*, núm. 147, 1918.
- La géographie a travers un siècle de congrès internationaux. Geography through a century of international congresses.* Union Géographique Internationale (International Geographical Union), 1972.
- LLUCH, Enric. "Lliçó introductòria. Pau Vila i Dinarès. Breu cronologia biogràfica", Acte de nomenament de Doctors Honoris Causa, Pau Vila i Dinarès, Josep Ferrater Mora. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1979.
- LLUCH, Enric; NEL·LO, Oriol. *La gènesi de la divisió territorial de Catalunya*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1983.
- LLUCH, Enric; NEL·LO, Oriol. *El debat de la divisió territorial de Catalunya*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1984.
- MARTÍ-HENNEBERG, Jordi. *L'excursionisme científic i la seva contribució a les ciències naturals*. Barcelona: Alta Fulla, 1994.
- NEL·LO, Oriol. "El lloc de la Cerdanya en l'obra de Pau Vila i en l'evolució dels estudis geogràfics a Catalunya", pròleg a la reedició de *La Cerdanya*. Barcelona: Empúries, 1984.
- NEL·LO, Oriol. "L'evolució del concepte de regió en el debat de la divisió territorial de Catalunya", Debat sobre: Les futures regions a Catalunya. Girona: SCOT (Institut d'Estudis Catalans), 1989.
- OZOUF-MARIGNIER, Marie-Vic; ROBIC, Marie Claire. "La France au seuil des temps nouveaux. Paul Vidal de la Blache et la régionalisation", *L'Information Géographique*, 1995.
- PRESTON, Richard. "Remembering Walter Christaller's scholarly contribution on the one hundredth anniversary of his birth", "Die Erde", núm.124, 1993/1994.
- REBAGLIATO, Joan. "Les unitats territorials bàsiques als Països Catalans". A *Miscel·lània Pau Vila. Biografia, bibliografia, treballs d'homenatge*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Geografia, Editorial Montblanc-Martin, 1975, (reproduït a: Lluch, Enric; Nel·lo, Oriol, 1984, p. 132-137).
- REILLY, William J. *The Law of retailing gravitation*. New York: William J. Reilly, 1931.
- RÖSSLER, Mechtild. "Applied geography and area research in Nazi society: central place theory and planning, 1933-1945", "Environment and Planning D. Society and Space", vol. 7, 1989.
- RÖSSLER, Mechtild. "Secret Nazi Plans for Eastern Europe: Geography and Spatial Planning in the Third Reich". A *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 35, 1993.
- ROVIRA, Bru. *Pau Vila: he viscut! Biografia oral. Converses amb Bru Rovira*. Barcelona: La Campana, 1989.
- ROVIRA I VIRGILI. "La divisió territorial de Catalunya", *La Publicitat*, 25 de desembre, 1931.
- SOLÉ I SABARÍS, Lluís. "Sobre la naixença i el desenvolupament de la moderna geografia catalana", *A Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 19, setembre, 1989.

SOLER I RIBER, Joan. “Estructures mercantils bàsiques als Països Catalans”, *Miscel·lània Pau Vila. Biografia, bibliografia, treballs d’homenatge*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 1975. (reproduït a Lluch, Enric; Nel·lo, Oriol 1984, p. 38-145).

SOLER I RIBER, Joan. “Estructures territorials bàsiques: la rodalia”, comunicació presentada a l’assemblea *La nova divisió territorial de Catalunya*, àmbit VIII Congrés de Cultura Catalana, Seu d’Urgell, novembre 1976 (reproduït a: Lluch, Enric; Nel·lo, Oriol, 1984. p. 258-267).

TAGLIACARNE, Guglielmo. *Tecnica e pratica dell’ricerche di mercato* (cap. XXXVI). Traducció castellana: *Técnica y práctica de las investigaciones de mercado*. Barcelona, Ariel, 2a. ed. cap. XXXVI, 1956.

VIDAL DE LA BLACHE, Paul. “Les régions françaises”, *Revue de Paris*, núm.17, t.6, 1910.

VILA, Pau. *Comarca del Vallès*. Biblioteca d’estudis comarcals (Casa del Vallès). Barcelona: Casa del Vallès, 1931

VILA, Pau. *Llista dels noms dels Municipis de Catalunya; dreçada per la Secció Filològica de l’Institut d’Estudis Catalans; amb la col·laboració de la Ponència de divisió territorial. La divisió territorial. Estudis i projectes*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1933.

VILA, Pau. “El Congrés Internacional de Geografia d’Amsterdam”, *La Publicitat*, 15 de novembre, 1938.

VILA, Pau. “La geografia francesa i Catalunya”. A *La Geografia i els seus homes. Selecció d’escrits de Pau Vila*, Barcelona, Curial, 1978 (recull d’articles publicats a *La Publicitat* entre 1922 i 1935, i a *Serra d’Or* el 1964).

Relació d’il·lustracions

1. *La divisió territorial de Catalunya*, publicat per la Conselleria d’Economia de la Generalitat de Catalunya, l’octubre de 1937. El Congrés de Cultura Catalana i l’editorial Seix Barral van presentar aquest llibre en edició facsímil el dia de Sant Jordi de 1977. Pàgina 110.
2. LLUCH, Enric; NEL·LO, Oriol: *La gènesi de la divisió territorial de Catalunya*. Barcelona, Diputació de Barcelona, 1983. Pàgina 110.